

JUS 399 Masteroppgave

Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

**STRAFFERETTSLIG FORETAKSANSVAR VED
MILJØKRIMINALITET**

Om foretaksstraffinstituttet og om domstolenes fakultative adgang til å ilegge
foretaksstraff når overtredelsen er miljøkriminalitet

Kandidatnummer: 181106

Veileder: Berte-Elen R. Konow

Antall ord: 13 777

Dato: 03. juni 2013

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	1
1.1 Tema og hovedproblemstilling.....	1
1.2 Foretaksstraff og miljøkriminalitet – historikk og aktualitet.....	3
1.3 Formål og legislative hensyn som begrunner foretaksstraffinstituttet.....	7
1.4 Rettskildebilde og metode.....	10
1.5 Avgrensninger og oppgavens videre oppbygning.....	12
2. Foretaksstraff – særlig om skjæringspunktet til miljøkriminaliteten.....	13
2.1 Er foretaksstraff særlig egnet ved miljøkriminalitet?.....	13
2.2 Miljøkriminalitet - utviklingstrekk på miljørettens område.....	19
3. Nærmere om foretaksstraff når overtredelsen er miljøkriminalitet.....	20
3.1 Vilkår for foretaksstraff.....	20
3.2 Det må ikke foreligge en straffrihetsgrunn.....	22
3.3 Oppstiller strl. § 48 a et skyldkrav?.....	23
3.4 Skyldkrav til ledelsen.....	28
3.5 Særlig om skyldkrav etter ny straffelov.....	29
4. Anonyme og kumulative feil.....	31
4.1 Generelt.....	31
4.2 Nærmere om anonyme feil.....	32
4.3 Nærmere om kumulasjonsansvaret.....	35
5. Domstolenes fakultative skjønn etter strl. § 48 a når overtredelsen er miljøkriminalitet.....	37
5.1 Innledning – bakgrunn og formål.....	37
5.2 Foreligger det en presumsjon for foretaksstraff i saker om miljøkriminalitet?.....	39
5.3 Betydningen av foretaksstraffens fakultative karakter når overtredelsen er miljøkriminalitet ...	42
6. Forholdet til Norges internasjonale miljørettslige forpliktelser.....	45
6.1 Internasjonal miljørett.....	45

6.2 Hvilken betydning har Norges internasjonale forpliktelser for hensiktsmessighetsvurderingen etter strl. § 48 a?	48
7. Oppsummering og konklusjon	51
Litteraturliste	54

1. Innledning

1.1 Tema og hovedproblemstilling

Tema for denne masteroppgaven er en drøftelse av bruken av foretaksstraff for de tilfeller hvor det er begått miljøkriminalitet. I denne oppgaven vil jeg klargjøre innholdet i grunnvilkårene for foretaksansvaret i straffeloven § 48 a første ledd og de nærmere forutsetninger foretaksstraffinstituttet hviler på, med særlig fokus på saker angående miljøkriminalitet.

Domstolene står fritt i sin vurdering av om foretaksstraff skal ilegges. Selv om vilkårene foreligger er det opp til retten om foretaket skal straffes, jf. uttrykksmåten «kan straffes» i § 48 a. Oppgaven tar sikte på å undersøke om brudd på miljørettsbestemmelser gir utslag på rettens fakultative skjønnsutøvelse og om det på bakgrunn av dette er mulig å oppstille en presumsjon for at foretaksstraff ilegges i saker hvor overtredelsen er miljøkriminalitet.

Hovedproblemstillingen er om hensiktsmessighetsvurderingen som følger av strl. § 48 a, jf. § 48 b påvirker domstolenes fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff når overtredelsen er miljøkriminalitet.

Reglene for foretaksstraff er nedfelt i Almindelig borgerlig Straffelov (Straffeloven) av 22. mai 1902 nr. 10 og ble etablert ved tilføyelsen av straffeloven § 48 a og § 48 b ved lov av 20. juli 1991 nr. 66 i straffeloven kapittel 3 a.¹ I forbindelse med forslag til ny straffelov av 2005 behandlet i Ot. prp. nr. 90, jf. Innst.O.nr 72 er nåværende strl. § 48 a og § 48 b videreført i §

¹ Almindelig borgerlig Straffelov (Straffeloven) av 22. mai 1902 nr. 10, heretter strl. I ny Straffelov av 2005 er bestemmelsene om foretaksstraff videreført i § 26 og § 27. Ny straffelov § 27 blir ellers behandlet særskilt bare hvor det er spørsmål om avvik fra straffeloven § 48 a.

27 og § 28.² Grunnvilkårene for ileggelse av foretaksstraff er hjemlet i strl. § 48 a.

Straffereaksjonen etter bestemmelsen er normalt en bot, inndragning og rettighetstap.

Foretaksstaffansvaret er fakultativt og vurderingen om foretaksstraff skal ilegges i det konkrete tilfellet beror på en skjønnsbasert vurdering fra domstolens side med utgangspunkt i kriteriene som fremgår av straffeloven 1902 § 48 b og straffeloven 2005 § 28. I begge bestemmelsene er det oppregnet hvilke momenter som skal vektlegges i vurderingen av hvorvidt et foretak bør straffes når vilkårene for foretaksstraff foreligger.

Reglene om foretaksstraff gir en generell adgang til å straffe foretak dersom bestemte vilkår er oppfylt og kan anvendes i kombinasjon med andre straffebud i særlovgivningen.

Påtalemyndighet eller domstol kan imidlertid likevel komme til at det ikke skal straffes selv om alle vilkårene for å ilegge foretaksstraff er til stede.

Den fakultative adgangen til å ilegge foretaksstraff atskiller seg fra straffelovens straffansvar for fysiske personer. Hovedregelen er her at straffansvar skal ilegges når straffbarhetsvilkårene er oppfylt. Denne oppgaven har hovedvekten på drøftelsen av bruk av foretaksstraff der det er begått miljøkriminalitet. Oppgaven vil i den forbindelse også legge særlig vekt på hensiktsmessighetsvurderingen som følger av strl. § 48 a. Foretaksstraffens fakultative adgang er i forarbeidene begrunnet med at det er «en nødvendig motvekt mot det prinsipielt sett meget vidtrekkende foretaksansvaret».³

² Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff (Straffeloven), jf. Innst.O.nr. 72 (2004-2005) Innstilling fra justiskomiteen om lov om straff (Straffeloven).

³ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 22.

1.2 Foretaksstraff og miljøkriminalitet – historikk og aktualitet

Straffansvar for foretak er et relativt nytt fenomen i Norge, særlig i lys av den moderne strafferettshistorien. Verken Kriminalloven av 1842 eller straffeloven i sin opprinnelige form inneholdt bestemmelser om foretaksstraff.⁴ Som vist til innledningsvis ble den generelle hjemmelen for å straffe foretak inntatt i strl. § 48 a og 48 b ved endringslov av 20. juli 1991 nr. 66. Før endringsloven hadde det lenge eksistert spredte hjemler for foretaksstraff i særlovgivningen eller det enkelte straffebud. I samtlige av særlovene som regulerte foretaksstraff var ansvaret valgfritt.⁵

De første hjemler for foretaksstraff ble innført i næringsreguleringslovgivningen. Den generelle fellesbestemmelsen om straffansvar for foretak erstattet de ulike bestemmelsene i spesiallovgivningen og hadde som målsetting å bidra til å styrke foretaksstraffen som institusjon.⁶ Domstolens fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff er en videreføring av tidligere rett. Den tidligere spesiallovgivning inneholdt imidlertid ikke de lovfestede momenter slik vi kjenner dem fra strl. § 48 b og som danner grunnlaget for domstolens fakultative vurdering av om foretaksstraff skal ilegges

Rettstilstanden før endringsloven bygget på hovedregelen i norsk strafferett om at det kreves skyld for å kunne ilegge straff.⁷ Et foretak som sådan kan ikke utvise skyld – straffansvar kan bare ilegges fysiske personer. Mangel på særskilt hjemmel for foretaksstraff ble i juridisk teori tolket som at foretak ikke kunne straffes og det ble uttalt at «naar enhver forbrydelse

⁴ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 41.

⁵ NOU 1983: 57 Straffelovgivning under utforming, Straffelovkommisjonens delutredning I, s. 154.

⁶ Ot. prp. nr. 27 s. 13.

⁷ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 53.

forutsætter en menneskelig viljestyring (eller undladelse af en saadan) er det udelukket, at andre enn mennesker kan være subjekter for forbrydelsen».⁸ Denne tradisjonelle rettsoppfatningen ble opprettholdt i Rt. 1938 s. 411. Dommen omhandlet tiltale mot styreformannen i Hol reinkompani og spørsmålet om straff for overtredelse av dagjeldende lov om reindrift. Høyesteretts flertall anså det «som en i vår rettslære helt sikker rettssetning, at en juridisk person ikke kan straffes og ingen straffedom er avsagt mot en juridisk person».⁹ Ettersom foretak som sådan ikke kunne utvise skyld og ileggelse av straff innebar et personlig ansvar kom flertallet i Høyesterett frem til at styreformannen og ikke reinkompaniet var rette vedkommende.

De økonomiske sammenbruddene i kjølevannet av første verdenskrig førte til en økning av behovet for regulering og kontroll over fremveksten av aksjeselskapsformen.¹⁰ Innenfor den økonomiske reguleringslovgivning ble Administrasjonsrådets anordning om prisregulering av 12. september 1940 § 14 tredje ledd det første unntak fra hovedregelen og den tradisjonelle rettsoppfatning som fremkom i Rt. 1938 s. 411 om at foretak ikke kunne straffes.¹¹

Anordningen ga hjemmel for foretaksstraff ved overtredelser av anordningens bestemmelser. Spørsmålet om straffansvar for foretak kom senere opp ved St. meld. nr. 104 Om Kriminalpolitikken (kriminalmeldingen) hvor det fremgikk at Justisdepartementet anså at det forelå «grunnlag for ytterligere å vurdere spørsmålet om straffansvar for juridiske personer».¹²

⁸ Hagerup, *Strafferettens almindelige del* (1930), s. 120.

⁹ Rt. 1938 s. 411 (s. 415).

¹⁰ Greve, *Det strafferettslige ansvar*, s. 172.

¹¹ Se *Pristidende* 1940 nr. 2 s. 41-46 (45). Bestemmelsen ble opprettholdt og noe utvidet i Provisorisk anordning av 8. mai 1945 § 13, jf. Innstillinger fra Pris- og rasjonaliseringslovkomiteen 1952 s. 130.

¹² Se St. meld. nr. 104 (1977-1978) *Om kriminalpolitikken*, (kriminalmeldingen), s. 115 annen spalte.

Administrasjonsrådets anmodning om prisregulering representerte det praktiske behovet for å straffesanksjonere foretak og markerte den videre rettsutviklingen som ledet frem til den generelle hjemmel i straffeloven § 48 a slik den er utformet i dag.

Det praktiske behovet for foretaksstraff i lovgivningen ble videre særlig påvirket av utviklingen på erstatningsrettens område. Eksempelvis kan et foretaks besparelser i form av mangelfulle rens tiltak medføre store skadevirkninger. På erstatningsrettens område var det anerkjent at foretak kunne holdes ansvarlig for slike skadevirkninger etter arbeidsgiveransvaret, organsansvaret og reglene om ulovfestet objektivt ansvar. Det erstatningsrettslige arbeidsgiver- og organansvar har derfor i stor grad påvirket utviklingen av bestemmelsene om foretaksstraff.¹³

På miljørettens område er bruk av foretaksstraff av stor betydning fordi miljøkriminalitet er en belastning på miljøet som kommer i tillegg til den belastningen lovlig virksomhet utgjør. Miljøkriminalitet rammer omgivelsene våre og livskvaliteten. Videre rammer miljøkriminalitet ikke bare lokalt, den har også globale konsekvenser. Miljørettsbrudd må derfor bli møtt med strafferettslige reaksjoner som gir klar beskjed om at miljøkriminalitet er alvorlig og fører til strenge straffer.

Et eksempel i utviklingen av strengere straffer for alvorlig miljøkriminalitet er Vest Tankdommen.¹⁴ Bakgrunnen for dommen var at bedriften Vest Tank i Gulen i Sogn og Fjordane drev ulovlig avsvovling av oljeprodukter uten nødvendige tillatelser fra klima- og forurensningsdirektoratet og direktoratet for brann- og eksplosjonsvern. Den ulovlige avsvovlingen forårsaket i mai 2007 en eksplosjon i deler av tankanlegget. Organiske

¹³ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 61-62.

¹⁴ LG-2001-60302.

svovelforbindelser ble som følge av eksplosjonen spredt over et stort område og satte folk i nærheten i livsfare, ga sterke luktproblemer og påfølgende helseplager i lokalsamfunnet.

Eksplosjonen representerte alvorlig miljøkriminalitet, noe som ga utslag i straffnivået i saken. Vest Tank som foretak ble idømt et forelegg på to millioner kroner. Daglig leder ble dømt til to års fengsel. I tillegg ble eier- og styreleder samt en rådgiver dømt til henholdsvis ti år og fem måneder i fengsel og 90 dagers fengsel.

Dommen viser at foretaksstraffinstituttet er viktig for bekjempelsen av miljøkriminalitet ved at det bidrar til økt fokus på og forebygging av de miljørettslige utfordringer vi står overfor i dag.

I forbindelse med forslag til ny straffelov er nåværende strl. § 48 a og § 48 b videreført i §§ 27 og 28.¹⁵ Departementet har foretatt endringer i ny straffelov i forhold til skyldkravet.¹⁶ Det settes ikke lenger som «betingelse for å ilegge foretaksstraff at bestemte personer som har handlet på vegne av foretaket, har utvist subjektiv skyld».¹⁷ Etter § 27 første ledd er straffansvaret objektivt og det er ikke et krav om at personen eller personene som har handlet på vegne av foretaket har utvist subjektiv skyld. Departementet legger imidlertid til grunn at graden av skyld etter den nye straffelov skal være et element i den totale skjønnsvurderingen av om foretaksstraff bør ilegges i den enkelte sak. Departementet legger til grunn at graden av utvist skyld vil «inngå som en del av en bredere helhetsvurdering av spørsmålet, der

¹⁵ Med unntak for forbrytelser i ny straffelov kap. 16, jf. § 411, er bestemmelsene ikke trådt i kraft. Det er forventet at bestemmelsene vil tre i kraft i 2014 eller 2015.

¹⁶ Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 242.

¹⁷ Se ovenfor note 16, s. 242.

omstendigheter omkring overtredelsen og de forhold som har lagt til rette for den, vil stå sentralt».¹⁸

1.3 Formål og legislative hensyn som begrunner foretaksstraffinstituttet

De klassiske grunnvilkår for straffansvar er typisk rettet mot menneskers atferd for å motvirke handlinger som er kriminalisert. Straffelovgivningens tilsiktede virkninger kan deles inn i tre hovedgrupper. For det første skal straffen virke individualpreventivt ved å hindre den enkelte borger i å begå lovbrudd. Straffen skal også virke allmennpreventivt ved å hindre borgerne i å begå uønskede lovbrudd og på lengre sikt virke holdningsskapende i samfunnet.

Straffelovgivningen har altså til formål å opprettholde den «sosiale ro».¹⁹

Foretak spiller en dominerende rolle, særlig i samfunnets økonomiske sfære. Det praktiske behovet for å kunne straffe foretak ble mer fremtredende med fremveksten av den økonomiske reguleringslovgivningen.²⁰ Ved foretaksstraff rammes foretaket som sådan og ikke noen enkeltpersoner. Hovedformålet med foretaksstraffen er imidlertid som med straffen generelt å søke å forebygge overtredelser av lovgivningen slik at uønskede handlinger ikke blir begått.²¹

Prevensjonshensynet er blant annet fremhevet i forarbeidene til strl. § 48 a. Det skal vurderes i hver sak hvilken preventiv effekt et straffansvar vil medføre, både for gjerningspersonen og

¹⁸ Se ovenfor note 16 og 17, s. 242.

¹⁹ Johs Andenæs, *Alminnelig strafferett*, ved Magnus Matningsdal og Georg Fredrik Rieber-Mohn, s. 81 flg.

²⁰ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 31.

²¹ Rasmus Asbjørnsen, *Straffansvar for foretak – strl. § 48 a*. Forskning om økonomisk kriminalitet. Rapport nr. 21, 1995.

for foretaket som sådan.²² I teorien fremhever Andenæs i forbindelse med prevensjonshensynet at «ved å pålegge organisasjonen ansvar kan en håpe på å skape en positiv interesse innenfor organisasjonen i å hindre lovbrudd. Det kan stimulere til gode rutiner og klar oppgavefordeling så ansvaret ikke blir pulverisert».²³

Formålet med foretaksstraffen er å påvirke foretakets organisasjon på en måte som et personlig ansvar ikke er egnet til. Straffetrusselen skal motivere de som har ansvaret for å ansette personer i foretaket til å velge dem med kompetanse til å fylle en bestemt funksjon. Dette viser til foretaksstraffens individualpreventive side, og det er i forarbeidene fremhevet at illeggelse av foretaksstraff «forutsetter at det er utvist en klanderverdig atferd innen foretaket, og muligheten for slik straff må antas å bidra til å skjerpe aktsomheten hos dem som handler på foretakets vegne».²⁴

I enkelte tilfeller kan det være umulig å bringe på det rene hvordan et lovbrudd har gått til eller hvem som eventuelt er ansvarlig for overtredelsen, selv om det er klart at det er begått et lovbrudd i tilknytning til foretakets virksomhet.²⁵ Foretaksstraffinstituttet bidrar i slike tilfeller til at foretak tar ansvar for gjerninger som organisasjonens ansatte begår og skaper en interesse hos foretakets besluttende organer om å hindre lovbrudd. Straffansvar for foretak gir større adgang til ansvarliggjøring av den eller de som er ansvarlige for en overtredelse begått i foretakssammenheng. Prevensjonshensynet styrkes ved at man utad gir uttrykk for at ulovlige handlinger mot miljøet er uakseptable.

²² Se NOU 1983: 57 s. 153-153 og Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 6 og s. 7.

²³ Andenæs/Matningsdal/Rieber-Mohn, *Alminnelig strafferett* s. 277, sml. SOU 1997: 127 s. 213 og 230.

²⁴ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 7.

²⁵ NOU 1989: 11 s. 9 andre spalte, NOU: 1983: 57 s. 152 andre spalte, Slettan og Øie, *Forbrytelser og straff* s. 211, Slettan i *LoR* 1980 s. 538.

Foretaksstraffens preventive mekanisme er dermed innrettet på å påvirke foretakets organisasjons – og beslutningssystem.²⁶ Ved å straffe foretaket, i tillegg til de personlig ansvarlige styrkes straffebudets preventive effekt. Dette er forklaringen på hvorfor foretaksstraffens funksjon som organisatorisk incitament til å motvirke lovbrudd ikke kan dekkes gjennom et personlig ansvar for foretakets ledelse.

Foretaksstraff er ofte aktuelt ved brudd på miljølovgivningen, eksempelvis forurensningsloven, og det er i slike tilfeller sjeldent noen direkte fornærmet. Til tross for at det ikke er noen direkte skadelidte er det viktig at samfunnet signaliserer at slike forhold ikke kan aksepteres. Dette var mye av bakgrunnen for at departementet kom til at en generell hjemmel for foretaksstraff ville være forsvarlig. Den skjønsmessige vurderingen som bestemmelsen overlater til påtalemyndighet og domstoler er som nevnt ment som en «nødvendig motvekt» for å hindre et for vidtgående foretaksstraffinstitutt.²⁷ Den generelle hjemmel for foretaksstraff ivaretar bedre prevensjonshensynet enn en fragmentarisk lovgivningsteknikk.

Foretaksstraffens preventive aspekt er særlig fremtredende ved brudd på miljølovgivningen fordi de ulovlige handlingene ofte har skadevirkninger som kan vise seg å få alvorlige følger over tid. Alvorligheten av slik miljøkriminalitet bør ikke undervurderes. Ved eksempelvis kulturminnekriminalitet dreier det seg om ikke fornybare verdier som ved inngrep blir forringet for alltid.²⁸ Det er derfor viktig at domstolene ved sin skjønsmessige vurdering av botens størrelse, eller om foretaket skal idømmes inndragning eller rettighetstap, setter

²⁶ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 70.

²⁷ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 11, jf. NOU 1989: 11 s. 12.

²⁸ Artikkel skrevet av Hansen, *Miljøkriminalitet – utvikling i lovgivning og rettspraksis 1990-2005*, s. 56. Inntatt i *Praktisk miljørett* av Cathrine Hambro (red).

straffen slik at den er følbar for foretaket. På den måten signaliseres betydningen av de verdier som er krenket ved overtredelsen. Videre vil følgene av at et foretak idømmes foretaksstraff ved bot, inndragning eller rettighetstap også ha en viss preventiv effekt. Et foretak kan komme til å miste sin gode anseelse som en følge av at de rettsstridige handlinger foretaket har vært del av offentliggjøres.

1.4 Rettskildebilde og metode

Oppgaven bygger metodisk på alminnelig norsk rettskildelære. Den juridiske drøftelsen tar utgangspunkt i lovens ordlyd og bestemmelsene om foretaksstraff i strl. § 48 a og § 48 b. De tilsvarende bestemmelsene i ny straffelov av 2005 § 27 og § 28 vil kun trekkes inn der det anses nødvendig.

Den fakultative adgangen til å ilegge foretaksstraff som følger av strl. § 48 a betyr at straff ikke nødvendigvis skal ilegges selv om vilkårene er oppfylt. Ordlyden favner vidt og gir ikke direkte veiledning i vurderingen av når, og for hvilke tilfeller foretaksstraff skal idømmes. For de tilfellene hvor lovteksten gir begrenset veiledning med hensyn til hvordan de nevnte bestemmelser skal forstås vil det bli søkt veiledning i de øvrige rettskildene til straffeloven av 1902 og straffeloven av 2005. Forarbeidene til dagens straffelov og den nye straffeloven vil gi nyttig veiledning ved tolkningen av bestemmelsene om foretaksstraff.

Som nevnt i punkt 1.2 eksisterte det før endringsloven spredte hjemler for foretaksstraff i særlovgivningen. Som en konsekvens av dette er rettskilder knyttet til de særskilte hjemlene for foretaksstraff i næringsreguleringslovgivningen relevant som rettskilder ved tolkningen av straffeloven § 48 a.

Det praktiske behovet for å anvende foretaksansvaret er stort. Særlig for miljøet er det viktig at alvorlige brudd på miljøregelverket møtes med strafferettslige sanksjoner. Dette skulle tilsi en omfattende rettspraksis, men dette er ikke tilfellet. I løpet av tjue år, fra 1993 til 2013, har det vært avsagt 51 dommer og kjennelser i Høyesterett som omhandler foretaksstraff.²⁹

Bakgrunnen for det lave antallet dommer skyldes i stor utstrekning at straffen ved foretaksstraff er bot, og at denne ofte ilegges ved forelegg. Dersom foretaket vedtar forelegget behandles ikke saken for domstolene. De fleste sakene for Høyesterett dreier seg om overtredelser av arbeidsmiljø – og forurensningslovgivningens bestemmelser. Brudd på slik lovgivning er foretaksstraffens kjerneområde ved siden av brudd på nærings- og reguleringslovgivning og ellers lovgivning av samfunnsregulerende karakter, herunder ressurs- og miljølovgivning.³⁰

Rettspraksis som omhandler spørsmål knyttet til bestemmelser i særlovgivningen om foretaksstraff før vedtagelsen av endringsloven av 20. juli 1991 har dermed fremdeles betydning ved tolkningen av strl. § 48 a og § 48 b. Oppgaven vil imidlertid i all hovedsak bygge på høyesterettspraksis avsagt etter at bestemmelsene ble tatt inn i straffeloven. Tidligere rettspraksis vil imidlertid tillegges vekt i den grad den er til hjelp for å belyse de aktuelle problemstillinger oppgaven tar opp.

Problemstillingene som reises vil drøftes både gjennom en analyse av de nevnte rettskilder som kan bidra til å klargjøre i hvilken utstrekning brudd på miljørettsbestemmelser gir utslag på rettens fakultative skjønnsutøvelse, og ved å holde de ulike rettskilder opp mot hverandre. Reelle hensyn vil stå sentralt ved vurderingen av domstolenes fakultative adgang til å idømme

²⁹ Lovdata.no: http://websir.lovdata.no/cgi-lex/wiftzok?bas=HRSTR&emne1=foretaksstraff*&sok=fast&trsw=false

³⁰ Ot. prp. nr. 27 (1990-1990) s. 11-12 og s. 22.

foretaksstraff. Formålsbetraktninger vil særlig stå sentralt i denne vurderingen, jf. strl. § 48 a og § 48 b.

1.5 Avgrensninger og oppgavens videre oppbygning

Oppgaven tar ikke sikte på en fullstendig gjennomgang av alle sider ved foretaksstraffinstituttet og miljøkriminaliteten. Foretakets straffeprosessuelle stilling vil ikke bli behandlet. Tema for oppgaven er adgangen til å ilegge foretaksstraff når overtredelsen er miljøkriminalitet. Oppgaven vil hovedsakelig være en drøftelse av rettens fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff med utgangspunkt i lovteksten i straffeloven § 48 a, forarbeider, rettspraksis og juridisk teori. Foretaksstraff for andre typer lovbrudd skal ikke behandles. I Riksadvokatens rundskriv er «alvorlig miljøkriminalitet» listet opp som et av de landsdekkende prioriteringsområdene «for iverksettelse og gjennomføring av etterforskning».³¹

For sammenhengens skyld vil foretaksstraffinstituttet omtales generelt for å belyse skjæringspunktet til miljøkriminaliteten. Fremstillingen på dette punkt er ikke uttømmende, men tar sikte på å belyse nærmere den betydningen foretaksstraffen har ved brudd på miljølovgivningen.

Domstolenes fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff fremgår av strl. § 48 a og § 48 b. I tillegg vil de tilsvarende bestemmelser i ny straffelov av 2005 § 27 og § 28 trekkes inn der det anses nødvendig. Adgangen til å ilegge foretaksstraff er videreført uten nevneverdig realitetsendring i forhold til domstolenes hensiktsmessighetsvurdering og ny straffelov av

³¹ Riksadvokatens Rundskriv nr. 1/2009 av 18. mars 2009, *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i politiet*, s. 11 og 12.

2005 vil derfor ikke bli særskilt behandlet på dette punkt.³² Straffeloven § 48 b angir momenter som retten særlig skal vektlegge ved sin fakultative vurdering av om et foretak skal ilegges foretaksansvar. Det er imidlertid strl. § 48 a som hovedsakelig skal behandles i oppgaven. De angitte problemstillinger ovenfor vil bli drøftet med utgangspunkt i de nevnte straffelovbestemmelser, samt forarbeider, rettspraksis og teori.

Oppgaven tar utgangspunkt i en grundig redegjørelse av domstolenes fakultative skjønnsutøvelse og utgjør oppgavens hoveddel. Eventuelle avvik som måtte finnes i påtalemyndighetens forvaltningspraksis blir derfor ikke behandlet. Rettspraksis både før og etter vedtagelsen av den generelle bestemmelsen om foretaksstraff vil ha betydning for analysen av rettens hensiktsmessighetsvurdering på dette punkt.

Ved siden av de norske reglene om foretaksstraff vil forholdet til Norges internasjonale og folkerettslige forpliktelser på miljørettens område bli trukket inn i punkt 6. Det vil her foretas en vurdering av disse kildenes betydning for hensiktsmessighetsvurderingen etter strl. § 48 a.

2. Foretaksstraff – særlig om skjæringspunktet til miljøkriminaliteten

2.1 Er foretaksstraff særlig egnet ved miljøkriminalitet?

Oppfatningen av foretaksstraffinstituttet snudde fra den klassiske motstanden mot foretaksstraff til å akseptere foretaksstraff på grunnlag av et pragmatisk reguleringsbehov i takt med fremveksten av aksjeselskapsformen. Foretaksstraffinstituttet er i dag videreført gjennom straffeloven § 48 a og § 48 b.

³² Ny straffelov § 27 og § 28 blir ellers behandlet særskilt bare hvor det er spørsmål om avvik fra straffeloven § 48 a.

For miljørettens vedkommende dukket ikke begrepet opp i juridisk terminologi før mot slutten av 1980-tallet og er derfor en forholdsvis ny strafferettslig disiplin.³³ Det har imidlertid de siste tiår vært økt politisk og sosialt fokus på miljøutfordringer, da disse som regel rammer fellesgodene mer enn enkeltpersoner. I tillegg foregår ofte miljøkriminalitet innenfor virksomheter som ellers fremstår som lovlige og samfunnsnyttige. Det er derfor behov for en bevisst prioritering fra myndighetenes side for å oppdage og bekjempe miljøkriminalitet. I saker om miljøkriminalitet er det sjeldent noen fornærmet i vanlig forstand og det er ofte store selskaper som står bak den mest alvorlige miljøkriminaliteten. Det er viktig at påtalemyndighetene er oppmerksomme på at også bagatellmessige miljøovertredelser, for eksempel små utslipp til luft eller vann avgjøres med bot, inndragning eller rettighetstap slik at en akselererende forringing av miljøet unngås.³⁴

Miljøretten som rettsområde har fått økt fokus, og lik foretaksstraffinstituttet har begge rettsdisipliner utviklet seg relativt hurtig. Administrasjonsrådet anordning om prisregulering av 12. september 1940 § 14 tredje ledd markerte utviklingen av en rekke hjemler for foretaksansvar i spesiallovgivningen.³⁵ Det er imidlertid den generelle hjemmel for å straffe foretak inntatt i strl. § 48 a og 48 b ved endringslov av 20. juli 1991nr. 66 som anses som starten på foretaksstraffinstituttet.

Likeledes gjelder for miljørettens vedkommende. Befolkningsvekst, økt velstand og forbruk på bekostning av miljøet er ikke et nytt og ukjent fenomen. Det var imidlertid først ved

³³ Artikkel skrevet av Hansen, *Miljøkriminalitet – utvikling i lovgivning og rettspraksis 1990-2005*, s. 56. Inntatt i *Praktisk miljørett* av Cathrine Hambro (red).

³⁴ Se ovenfor note 33, s. 53.

³⁵ Se Pristidende 1940 nr. 2 s. 41-46 (45). Bestemmelsen ble opprettholdt og noe utvidet i Provisorisk anordning av 8. mai 1945 § 13, jf. Innstillinger fra Pris- og rasjonaliseringslovkomiteen 1952 s. 130.

grunnlovsendring av 19. juni 1992 at Grunnloven i § 110 b fikk en egen bestemmelse til vern for miljøet.³⁶ Bestemmelsen har først og fremst betydning som rettslig symbol ved at den gir uttrykk for den høye forankring miljøet og miljøhensyn har i samfunnet.

Ved miljøkriminalitet, og da særlig når det gjelder brudd på forurensningsloven, understrekes det i forarbeidene at «det må være hovedregelen at selskapsstraff idømmes når det først foreligger en overtredelse av loven».³⁷ I forarbeidene til loven er hovedregelen begrunnet med at «det er sentrale og viktigere verdier som skal vernes av forurensningslovgivningen, og at man er innenfor et område hvor det er rimelig grunn til å anta at straffetrusler kan ha en reell preventiv betydning fordi utslippene ofte skjer fra økonomisk virksomhet som drives ut fra rasjonelle motiver».³⁸ Forarbeidsuttalelsen trekker derfor i retning av en presumsjon for foretaksstraff når overtredelsen er miljøkriminalitet. Domstolenes fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff ved brudd på forurensningslovgivningen synes innskrenket ved at slik straff skal ilegges i de tilfeller hvor det foreligger en overtredelse av loven.

At miljøet har et særlig vern har også kommet til uttrykk gjennom strl. § 152 b. Bestemmelsen er en generalklausul mot miljøkriminalitet og kom inn i straffeloven ved lov av 11. juni 1993 nr. 81.³⁹ Bestemmelsen begrunnes med at straffebestemmelsene i spesiallovgivningen ikke gir miljøet et tilstrekkelig vern, særlig ved en del former for alvorlig miljøkriminalitet. I forarbeidene til bestemmelsen er det fremhevet at den er «utformet med sikte på å fange opp de alvorligste tilfellene av miljøkriminalitet, og innebærer en vesentlig straffeskjerpelse for slike forbrytelser. Bestemmelsen er videre ment som et generelt signal til strafferettslige

³⁶ Se ovenfor note 33 og 34, s. 57.

³⁷ Jf. Utkast til lov om vern mot forurensning og forsøpling med motiver, avgitt 1977, s. 99.

³⁸ Ot. prp. nr. 11 (1979-1980) s. 70-71.

³⁹ Jf. note 33 og 34, s. 54.

myndigheter om en opptrapping av innsatsen mot miljøkriminalitet».⁴⁰ I tillegg har generalklausulen mot miljøkriminalitet vært et symbol på at den lovgivende myndighet tar miljøovertredelser alvorlig og at miljøkriminalitet prioriteres høyere enn før.

Sett fra foretakenes side dreier miljøkriminalitet seg ofte om økonomisk fortjeneste, besparelse av utgifter eller miljøskadelige utslipp. Skjæringspunktet mellom miljøkriminalitet og foretaksstraff er relevant da det som regel er de store foretakene som står bak de mest alvorlige tilfellene av miljøkriminalitet. I slike alvorlige saker har det ofte vært reist spørsmål om strafferettslig ansvar for foretak.⁴¹ Dette var blant annet bakgrunnen for kjennelsen som ble avsagt av Høyesterett i 2007 (Sandvikselva).⁴² En ansatt forårsaket omfattende fiskedød i elv ved at han tømte ut et fat med ammoniakkholdig vann. Spørsmålet for Høyesterett var om Teknotherm AS skulle idømmes foretaksstraff for overtredelse av forurensningsloven § 78, jf. strl. § 48 a og § 48 b for manglende retningslinjer, opplæring og internkontroll.

I dommen ble spørsmålet om det eksisterer et skyldkrav for ledelsen som vilkår for foretaksstraff satt på spissen. Det var særlig spørsmålet om den ansatte, som tømte ut fatet med ammoniakkholdig vann, handlet på «vegne av» bedriften.

Før kjennelsen var det uenighet i juridisk teori om et foretak kunne straffes når det ikke kunne bevises at ledelsen hadde utvist noe skyld. Ståle Eskeland hevdet at det er et vilkår for foretaksstraff at ledelsen har utvist en form for skyld og uttalte at «det er et vilkår at ledelsen for foretaket alltid må kunne bebreides».⁴³ Bratholm og Matningsdal på sin side uttalte i

⁴⁰ Ot. prp. nr. 92 (1992-1993), s. 3.

⁴¹ Axelsen, Lov og rett, vol. 48, nr. 4, 2009, s. 197.

⁴² Rt. 2007 side. 1684.

⁴³ Eskeland, *Strafferett*, s. 307.

relasjon til Eskelands syn at «dette standpunktet er ikke riktig». ⁴⁴ Avgjørelsen av Høyesterett er avsagt etter at Eskeland, Bratholm og Matningsdal skrev sine bøker, og i sin kjennelse viker Høyesterett uttrykkelig fra Eskelands syn når den fastslår at det ikke er et krav om at ledelsen må ha utvist skyld for å kunne ilegge foretaksstraff. På bakgrunn av at Høyesterett fant at det forelå manglende retningslinjer, opplæring og internkontroll ble firmaet dømt til foretaksstraff for overtredelse av forurensningsloven § 78, jf. strl. § 48 a og § 48 b.

Skjæringspunktet mellom foretaksstraff og miljøkriminalitet er videre relevant hensett til de formål og legislative hensyn som begrunner foretaksstraffinstituttet. Hovedformålet med foretaksstraff er å forsvare samfunnet mot at uønskede handlinger blir begått av juridiske personer. Prevensjonshensynet er fremtredende og hovedbegrunnelsen i forarbeidene for å gjøre et foretak strafferettslig ansvarlig var nettopp at det ville kunne gi straffebestemmelsene én økt preventiv virkning. ⁴⁵ Prevensjonshensynet er av særlig viktighet når overtredelsen er miljøkriminalitet da ulike miljøinngrep kan medføre store skader som er med på å svekke jordens livsgrunnlag, og som på lang sikt for øvrig ofte er uvisse. ⁴⁶

Som nevnt i punkt 1.3 kan bruk av foretaksstraffinstituttet i enkelte tilfeller være av supplerende karakter til det personlige ansvaret ved brudd på miljølovgivningen. Straff av fysiske personer skal fortsatt være den viktigste reaksjonen, også i de tilfeller hvor et foretak er involvert i den kriminelle handlingen. Ansvar kan gjøres gjeldende mot den eller de personer som er straffansvarlige. Ved straffansvar for foretak må domstolene ut fra en

⁴⁴ Bratholm og Matningsdal, *Kommentarutgave. Første del. Almindelige Bestemmelser*, s. 400.

⁴⁵ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 6.

⁴⁶ Hansen, *Miljøkriminalitet – utvikling i lovgivning og rettspraksis 1990-2005*, s. 54.

helhetsvurdering i tillegg avgjøre om også foretaket skal straffes.⁴⁷ Det personlige straffansvaret beholdes i prinsippet usvekket da det skal ses i sammenheng med foretaksansvaret. De formål og legislative hensyn som begrunner foretaksstraffen er her relevant da det ved vurderingen av ansvaret spesielt skal legges vekt på om preventive hensyn tilsier at også foretaket straffes. Ved miljøovertredelser som kan medføre store skadevirkninger er det i forarbeidene forutsatt at «foretaksstraff må ses som et nyttig supplement for å effektivisere etterlevelsen av den samfunnsmessige reguleringen».⁴⁸

Skjæringspunktet mellom foretaksstraffen og miljøkriminalitet er i tillegg relevant ettersom fremveksten av miljørettens grunnlovsværn gjennom bestemmelsen i GrL. § 110 b og fremveksten av foretaksstraffinstituttet fant sted nærmest samtidig. Den samfunnsmessige og industrielle utvikling som fant sted etter annen verdenskrig førte til en næringsutvikling med flere store selskaper og et økt behov for regulerende lovgivning rettet mot foretakene. Miljøkriminalitet, og særlig forurensningskriminalitet, ble på samme tid i Riksadvokatens rundskriv fremhevet som et rettsområde med høy prioritering.⁴⁹ Rettsutviklingen på miljørettens område ble av Backer i hans artikkel beskrevet som at «alvoret i de miljøproblemer vi står overfor, og den stigende vekt som blir lagt på miljøverdiene, gir all grunn til å hilse velkommen en mer aktiv rolle for domstolene i miljø saker».⁵⁰

⁴⁷ NOU 1989: 11, s. 10.

⁴⁸ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 7.

⁴⁹ Riksadvokaten Rundskriv nr. 4/1989 av 22. april 1989, *Forurensningskriminalitet*, s. 253.

⁵⁰ Backer, *Domstolene og miljøet*, Lov og rett 1993, s. 453.

2.2 Miljøkriminalitet - utviklingstrekk på miljørettens område

Begrepet miljøkriminalitet har ulike definisjoner, men deles gjerne inn i tre hovedgrupper; forurensningskriminalitet, natur- og faunakriminalitet og kulturminnekriminalitet. Denne tredelingen er lagt til grunn for systematikken i generalklausulen om miljøkriminalitet i strl. § 152 b.⁵¹ De ulike særlovene i lovgivningen til vern av det ytre miljø, slik som eksempelvis forurensningsloven av 13. mars 1981 nr. 6 § 1 og § 3 har som formål å beskytte det ytre miljøet som omgir oss – luft, sjø, vassdrag, grunn, planter, fisk, skog og alle levende organismer.

I juridisk litteratur er imidlertid kulturminnekriminalitet holdt utenfor definisjonen av miljøkriminalitet. Ifølge Georg Rieber-Mohn må begrepet miljøkriminalitet avgrenses mot «overtredelser av arbeidsmiljøloven, som verner det «indre miljø» og mot overtredelser av lovgivning som verner forminner og andre kulturminner».⁵² I sin definisjon av miljøkriminalitet lar også Rune B. Hansen arbeidsmiljøkriminalitet falle utenfor. I motsetning til Rieber-Mohn er kulturminnekriminalitet inntatt i definisjonen av miljøkriminalitet. Hansen understreker at inndelingen av de ulike kategorier miljøkriminalitet ikke er uttømmende, fordi miljøkriminalitetstypene ikke er distinkt atskilt og miljøkriminalitet er et dynamisk begrep i stadig utvikling.⁵³

I et rundskriv om forurensningskriminalitet tok Riksadvokaten inn alvorlig miljøkriminalitet blant de kriminalitetsformer som skal prioriteres av påtalemyndighet og politi.⁵⁴ Det

⁵¹ Hansen, *Miljøkriminalitet – utvikling i lovgivning og rettspraksis 1990-2005*, s. 54.

⁵² Rieber-Mohn, *Miljøkriminalitet – med særlig vekt på straffbar forurensning*, LoR 1988, s. 345.

⁵³ Hansen, *Miljøkriminalitet – utvikling i lovgivning og rettspraksis 1990-2005*, s. 54.

⁵⁴ Riksadvokatens Rundskriv nr. 4/1989 av 22. april 1989, *Forurensningskriminalitet*, side. 8. Dette er senest understreket i Riksadvokatens Rundskriv nr. 1/2005 s. 12.

understrekes i rundskrivet at miljøkriminalitet «omfatter både lovovertrædelser som krenker det indre miljø, særlig arbeidsmiljøet og det ytre miljø, fortrinnsvis naturmiljøet».⁵⁵

Utgangspunktet for denne oppgaven vil være den nevnte tredelingen av «miljøkriminalitet» slik den fremgår av generalklausulen om miljøkriminalitet i strl. § 152 b.

Forurensningskriminalitet, natur -og faunakriminalitet og kulturminnekriminalitet er derfor overtrædelser som vil omfattes av begrepet «miljøkriminalitet» i denne oppgaven.

Arbeidsmiljølovens formål er å sikre «et arbeidsmiljø som gir grunnlag for en helsefremmende og meningsfylt arbeidssituasjon», jf. aml. § 1-1.⁵⁶ Formålet med straffebestemmelsene til vern av det ytre miljø er å beskytte det miljø som omgir oss. Miljøforvaltningen har som utgangspunkt å verne samfunnet mot ulovlige inngrep mot miljøet som er menneskeskapt eller påvirket av mennesker. Sett i sammenheng med grensen for oppgaven og de ulike formål arbeidsmiljølovgivningen og miljølovgivningen søker å oppnå taler dette for å holde arbeidsmiljøkriminalitet utenfor oppgaven.

3. Nærmere om foretaksstraff når overtrædelser er miljøkriminalitet

3.1 Vilkår for foretaksstraff

Hovedregelen i norsk strafferett er at det kreves skyld for å kunne straffe. Skyldkravet er normalt forsett dersom noe annet ikke er fastsatt i vedkommende straffebud, jf. strl. § 40. Et foretak er en juridisk konstruksjon som ikke har vilje eller evne til å utvise individuell skyld. Det er altså ikke mulig på samme måte å klandre en juridisk konstruksjon. Vilkårene for foretaksstraff avviker fra de alminnelige straffbarhetsvilkårene for straff for fysiske personer.

⁵⁵ Se ovenfor note 55, s. 1.

⁵⁶ Lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven) av 17. juni 2005 nr. 62.

Ileggelsen av foretaksstraff er betinget av at handlingen er straffsanksjonert i særlovgivningen eller i straffeloven. Hjemmelen for foretaksstraff er som nevnt generell, og enhver straffsanksjonert overtredelse kan i prinsippet gi grunnlag for å straffe foretaket dersom de øvrige vilkår i § 48 a er oppfylt.

Det er hensynet til foretaksstraffens preventive funksjon som har begrunnet at ansvaret er så strengt. Den fakultative adgangen til å idømme foretaksstraff som foretaksstraffinstituttet hviler på har nettopp som formål å hindre urimelige og vilkårlige resultat. Det følger både av strl. § 48 a første ledd og forutsetningsvis av strl. § 48 b. Ved vurderingen av om foretaksstraff skal ilegges må det først vurderes om de objektive straffbarhetsvilkår er oppfylt, og deretter om foretaksstraff anses hensiktsmessig i det konkrete tilfellet.

De ulike særbestemmelsene om foretaksstraff legger som grunnvilkår for at det kan reageres strafferettslig mot et foretak at «et straffebed er overtrådt av noen». Med «overtrådt» siktes det bare til selve handlingen. Det objektive vilkåret for straff etter straffebedet må dermed være oppfylt, enten i spesiallovgivningen eller i straffeloven. Foretaksstraff kan ilegges foretaket selv om ikke samtlige vilkår for å straffe en enkeltperson er til stede.⁵⁷ Kravet om at de objektive vilkår for straff etter strl. § 48 a må være oppfylt gjelder også når straffesubjektet er et foretak og er i samsvar med legalitetsprinsippet, jf. Grl. § 96.

Det objektive ansvaret er veletablert innenfor sivilretten. Foretaksstraffens objektive ansvar har da også mange likhetstrekk med arbeidsgiveransvaret og det offentlige erstatningsansvar. I juridisk teori er det uttalt at «foretaksstraffen er på mange måter et strafferettslig arbeidsgiver og organansvar».⁵⁸

⁵⁷ Se NOU 1989: 11 *Straffansvar for foretak* s. 15

⁵⁸ Matningsdal og Bratholm (red): *Straffeloven med kommentarer*, Første del, 2. utgave 2003, s. 397.

At handlingen må være omfattet av det objektive gjerningsinnhold i strl. § 48 a for at foretaksstraff skal kunne ilegges fremgår blant annet av Rt. 1984 s. 337 og Rt. 1993 s. 17. Begge avgjørelsene gjaldt daværende arbeidsmiljølov § 87 (nå straffeloven § 48 a og § 48 b). Høyesterett fant at arbeidsgiver i tilstrekkelig grad hadde ivaretatt hensynet til arbeidstakernes sikkerhet.⁵⁹ Det forelå dermed ingen objektiv overtredelse av arbeidsmiljølovens bestemmelser.

3.2 Det må ikke foreligge en straffrihetsgrunn

En handling er ikke uten videre straffbar fordi et straffebud objektivt sett er overtrådt. Et vilkår for å kunne ilegge fysiske personer straff er at det ikke foreligger en straffrihetsgrunn. Nødverge og nødrett er de mest påberopte straffrihetsgrunnene.

Etter ordlyden i strl. § 48 a må straffebudet være «overtrådt» dersom foretaksstraff skal kunne ilegges. Spørsmålet blir om dette kravet er oppfylt dersom det foreligger en alminnelig straffrihetsgrunn som utelukker personlig straffansvar for den fysiske gjerningspersonen.⁶⁰

I juridisk teori er det innfortolket et krav om at en straffrihetsgrunn ikke i alle tilfeller er til hinder for å ilegge foretaksstraff.⁶¹ At ordlyden i strl. § 48 a øver slik motstand er av Eskeland illustrert med et tilfelle hvor en arbeidstaker må utøve en straffri nødrettshandling på bekostning av tredjemann. Dersom foretakets ledelse selv er skyld i at nødrettssituasjonen oppstod kan den bebreides. Eskeland henviser eksempelvis til det tilfelle hvor en arbeidstaker begår en straffbar handling i et forsøk på å slukke en brann som skyldes ledelsens manglende etterlevelse av kravene om brannvernsikring. Formålsbetraktninger og reelle hensyn taler for

⁵⁹ Lov om arbeidsvern og arbeidsmiljø mv. av 02. april 1977 – Opphevet.

⁶⁰ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 178.

⁶¹ Eskeland, *Strafferett*, s. 358.

å ilegge foretaket straff i dette konkrete tilfellet. Vurderingen av om foretaksstraff skal ilegges, eller om en straffrihetsgrunn som gjelder i forhold til gjerningspersonen også skal virke straffriende for foretaket må ifølge Eskeland foretas konkret for hvert enkelt tilfelle.

De tidligere straffehjemlene for foretaksstraff med tilsvarende ordlyd som strl. § 48 a ble imidlertid tolket slik at foretaksstraff ikke kunne anvendes dersom det forelå en straffrihetsgrunn for gjerningspersonen.⁶² Tilsvarende synspunkt finnes også uttalt i forarbeidene som eksplisitt forutsetter at det objektive vilkåret «overtrådt» må være oppfylt, og at ordlyden innebærer at gjerningspersonens straffrihetsgrunn er straffriende for foretaket.⁶³

Regelen er derfor at en straffrihetsgrunn for gjerningspersonen virker straffriende for foretaket.⁶⁴ Dette er i tråd med rimelighetsbetraktninger som taler for at et foretak ikke bør ilegges foretaksstraff dersom gjerningspersonen som handlet på foretakets vegne omfattes av en straffrihetsgrunn. Det vil verken være rettferdig eller ha særlig preventiv effekt å straffe i slike tilfeller. Denne løsningen er også videreført i den nye straffeloven av 2005 § 27.⁶⁵

3.3 Oppstiller strl. § 48 a et skyldkrav?

Bestemmelsen i strl. § 48 a er taus om skyldkravet, og inneholder ingen direkte regulering av spørsmålet om det må foreligge subjektiv skyld hos gjerningspersonen for at straffebudet skal anses overtrådt. Det fremgår heller ikke av ordlyden i hvilken grad skyldkravet i straffebudet

⁶² Matningsdal og Schneider, *Jussens venner*, 1989, s. 56 og 61.

⁶³ Se NOU 1989: 11 s. 15, Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 14 og Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 239 andre spalte.

⁶⁴ Matningsdal og Bratholm, *Straffelovens Første Del*, s. 358, Andenæs, Matningsdal og Rieber-Mohn, *Alminnelig strafferett*, s. 280 og Asbjørnsen, *Straffansvar for foretak*, s. 61.

⁶⁵ Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 431 andre spalte.

som er overtrådt ved primærhandlingen må være oppfylt. Veiledning må søkes ved en tolkning av de øvrige rettskilder.

Vilkårene for foretaksstraff etter bestemmelsen er at et «straffebed må være overtrådt av noen som har handlet på vegne av et foretak». Bakgrunnen for vilkåret er at et foretak ikke har evnen til å handle på egenhånd. Særbestemmelsene om foretaksstraff med samme ordlyd ble som nevnt ovenfor i punkt 3.2 normalt fortolket slik at bare de objektive vilkår måtte være oppfylt. Foretaksansvaret er prinsipalt og kan ilegges uavhengig av om den som har utført handlingen kan straffes. Bestemmelsen er imidlertid ikke en fullstendig objektiv regel. Bestemmelsens første ledd annet punktum fastslår at straff kan ilegges «selv om ingen enkeltperson kan straffes for overtredelsen». Hovedproblemstillingen i dette kapitlet er om det foreligger et krav til skyld i tråd med de alminnelige straffbarhetsvilkårene, eller om det er tilstrekkelig at straffebedet objektivt sett er overtrådt.

Når det gjelder de subjektive vilkårene, avviker foretaksstraff fra det normale ettersom foretak ikke har noen bevissthet. Foretaksstraff vil i den forstand derfor alltid være objektiv.

Spørsmålet om hvorvidt det kreves skyld hos den som har handlet på vegne av foretaket har vært noe omstridt.

Forarbeidene til bestemmelsen om straffansvar for foretak er motstridende i sine uttalelser om hvorvidt det er et vilkår at det må ha vært utvist subjektiv skyld i forbindelse med den straffbare handlingen. Det kan synes som om det ikke oppstilles et krav om skyld når Straffelovkommisjonen uttaler at det gjøres unntak for «det tredje og fjerde vilkåret – de subjektive – etter flertallets utkast» i strl. § 48 a. Det var flertallets utkast som fikk tilslutning av lovgiver. Det synes forutsatt en regel hvor det ikke er krav om skyld, og at det er tilstrekkelig at straffebedets objektive gjerningsinnhold er overtrådt. På den annen side uttaler

Straffelovkommisjonen i neste setning at det fortsatt skal gjelde et «skyldkrav for den som har handlet, men da slik at også anonym og kumulativ skyld rammes».⁶⁶

Det fremgår klart av forarbeidene om endringer i straffeloven at strafferettslig ansvar for foretak ikke kan idømmes dersom overtredelsen skyldes et hendelig uhell, nødrett eller force-majeure tilfeller. Dette fordi det for disse tilfeller rettslig sett ikke foreligger en rettsstridig handling.⁶⁷ Denne begrensningen er naturlig da prevensjonshensynet tilsier at foretaket må ha hatt reelle muligheter til å forebygge lovbruddet.

Spørsmålet er derfor hvilke vilkår som må være oppfylt hos de personer som handler på vegne av foretaket, enten det er ansatte eller ledelsen, for at foretaket skal kunne straffes. I hvilken grad det subjektive skyldkravet i straffebudet må være oppfylt må løses gjennom en tolkning av de øvrige rettskildene. Uttalelsen i forarbeidene kan tolkes slik at kravet til subjektiv skyld også gjelder for det tilfelle hvor det ikke er mulig å påvise hvem som har begått den straffbare handling og at det er tilstrekkelig at vedkommende kan identifiseres for at skyldkravet skal være oppfylt.

Johs. Andenæs hadde det standpunkt at det «i utgangspunktet» var tilstrekkelig at det forelå en «objektiv lovovertrødelse» og at subjektiv skyld dermed ikke var et krav for foretaksansvar.⁶⁸ Reservasjonen må ses i sammenheng med at Andenæs anså at vilkåret «overtrådt» i § 48 a bare krevde en objektiv overtredelse av straffebudet. Andenæs fremhevet imidlertid de nevnte forarbeiders uklarhet ved at de forutsetter «at foretaket ikke kan straffes

⁶⁶ NOU 1989: 11 s. 15.

⁶⁷ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 17 første spalte.

⁶⁸ Andenæs/Matningsdal/ Rieber-Mohn, *Alminnelig Strafferett*, s. 256-257.

for feil som skyldes hendelige uhell eller force majeure-tilfeller». ⁶⁹ Straff i slike tilfeller vil ikke ha noen fornuftig hensikt. Derimot er foretaket ansvarlig hvis det hadde kunnet unngå feilen ved bedre kontroll -og sikkerhetsrutiner.

Høyesterett har i flere avgjørelser klargjort uklarheten i lovtekst og forarbeider knyttet til spørsmålet om det i tillegg til objektiv overtredelse av straffebudet oppstilles et subjektivt skyldkrav ved foretaksstraff.

Dommen gjengitt i Rt. 1998 s. 2011 (Raffinerikjennelse I) gjaldt spørsmålet om Statoil kunne ilegges foretaksstraff for overtredelse av forurensningsloven § 78, jf. strl. § 48 a for forurensning ved utslipp av 70 kubikkmeter fenolholdig lut ved oljeraffineriet. Høyesterett opphevet herredsrettens og lagmannsrettens frifinnende dommer. Retten knyttet en del bemerkninger til den del av straffespørsmålet som omhandler det å ta standpunkt til om et selskap bør ilegges foretaksstraff hvis vilkårene for dette er til stede etter strl. § 48 a.

Førstvoterende uttalte at rettens skjønnsmessige kompetanse til å vurdere om Statoil som foretak skal straffes må «ha som utgangspunkt forutsetningen i motivene om at det må være hovedregelen at selskapsstraff idømmes når det først foreligger en overtredelse av loven». ⁷⁰ Etter denne avgjørelsen må det legges til grunn at et foretak rent unntaksvis vil slippe bøtestraff for forurensning når domstolen først fastslår at forurensningslovens bestemmelser er overtrådt og at det foreligger skyld. En svakhet ved dommen er imidlertid at den gjengitte uttalelsen er et obiter dictum som stiller forurensende foretak i en særstilling når det gjelder spørsmålet om foretaksstraff bør anvendes.

⁶⁹ Ot. prp. nr. 27(1990-1991) s. 17 første spalte.

⁷⁰ Rt. 1998 s. 2011 (s. 2020).

Spørsmålet om det i tillegg til objektiv overtredelse av straffebudet oppstilles et subjektivt skyldkrav ved foretaksstraff fikk langt på vei sin oppklaring i en dom gjengitt i Rt. 2002 s. 1312.

Saken omhandlet bruk av foretaksstraff mot et investeringsselskap registrert i USA, («Limited Partnership»), for unnlatt flagging etter verdipapirlovgivningen. Bakgrunnen for avgjørelsen var at «Limited Partnership» foretok en rekke kjøp av aksjer og konvertible obligasjoner i Finansbanken ASA. Selskapet satt til slutt med en akkumulert beholdning av aksjer og konvertible obligasjoner som utgjorde 11,44 % av Finansbanken aksjekapital. Flaggingssplikt for aksjer var på domstidspunktet innført ved endringslov av 14. juni 1985 nr. 69 i aksjeloven og inntatt i samme lov § 3-9 tredje ledd. Plikten til å flagge ble etter bestemmelsen utløst ved erverv som førte til at vedkommende erverver ble eier av mer enn en tidel av aksjekapitalen.

Det ble i dommen tatt stilling til om det i tillegg til objektiv overtredelse av straffebudet skulle oppstilles et subjektivt skyldkrav ved foretaksstraff. Førstvoterende uttalte, med tilslutning fra de øvrige dommere, at «det gjelder et skyldkrav også i relasjon til anvendelsen av foretaksstraff etter straffeloven § 48 a».⁷¹ En ren konstatering av at det foreligger en objektiv overtredelse av det aktuelle straffebudet, er altså ikke tilstrekkelig. Betydningen av bestemmelsen i første ledd annet punktum om at foretaket kan straffes selv om ingen enkeltperson kan straffes, er at det er etablert et objektivt skyldkrav, slik at også anonyme og kumulative feil rammes.

Høyesterettsdommen fastslår at det enten må foreligge subjektiv skyld – forsett eller uaktsomhet – hos den enkeltperson som handler på vegne av foretaket, eller anonym og/eller kumulativ skyld for å anvende foretaksstraff etter strl. § 48 a. Dommen slår videre fast at også

⁷¹ Rt. 2002 s. 1312 (s. 1318).

skyldformen uaktsomhet oppfyller det subjektive skyldkrav for anvendelsen av foretaksstraff. På bakgrunn av Høyesteretts uttalelser i dommen må det kunne slås fast at det gjelder et krav om subjektiv skyld etter strl. § 48 a og at rettsoppfatningen er gjeldende rett.

At strl. § 48 a etablerer et kollektivt skyldkrav hvor foretaket også kan gjøres ansvarlig for anonyme og kumulative feil er egnet til å motvirke bevisst eller ubevisst ansvarspulverisering. Når også slike feil omfattes ser ikke foretakene seg tjent med uklare organisasjons- og ansvarsforhold for å unngå foretaksstraff.⁷² En naturlig konsekvens av at loven omfatter anonyme og kumulative feil er at det gjøres unntak fra tilregnelighetskravet.⁷³

3.4 Skyldkrav til ledelsen

Det har i juridisk teori vært anført at ileggelse av foretaksstraff krever skyld hos foretakets ledelse.⁷⁴ I og med Rt. 2007 s. 1684 er dette spørsmål nå avklart. Rettstilstanden fra Rt. 2002 s. 1312 er videreført i dommen. Som nevnt i punkt 3.3 omhandlet dommen bruk av foretaksstraff for overtredelsen av forurensningsloven. Spørsmålet om det eksisterer et skyldkrav for ledelsen som vilkår for foretaksstraff ble satt på spissen. Det var særlig spørsmål om den ansatte, da han forårsaket utslippet, handlet «på vegne av» foretaket, siden han handlet i strid med muntlig instruks fra ledelsen.

Det ble slått fast at lovteksten ikke angir et slikt krav da det er tilstrekkelig at noen som har «handlet på vegne av et foretak» har overtrådt et straffebud.⁷⁵ Dette synspunktet fremgår også

⁷² Matningsdal, *Straffansvar for foretak*, JV 1996, s. 101.

⁷³ NOU 1989: 11 s. 16 annen spalte.

⁷⁴ Eskeland 2006 s. 307 og 355-357. Eskelands synspunkter bestrides i Bratholm og Matningsdal 2003 s. 400.

⁷⁵ Rt. 2007 s. 1684 (avsnitt 37).

klart av forarbeidene.⁷⁶ Det finnes heller ikke avgjørelser fra Høyesterett hvor det er satt som vilkår at ledelsen skal kunne bebreides for lovovertridelser begått av dem som har handlet på vegne av foretaket. Det er dermed ikke et vilkår at foretakets ledelse har utvist subjektiv skyld for å bli ilagt foretaksstraff etter § 48 a.

3.5 Særlig om skyldkrav etter ny straffelov

Rettstilstanden etter Rt. 2002 s. 1312 om at det kreves skyld hos vedkommende som handler på vegne av foretaket er ikke videreført i ny straffelov av 2005. Straffeloven § 48 a er i ny straffelov videreført i § 27. Etter ordlyden i utkastet til strl. § 27 første ledd annet punktum forutsettes et objektivt ansvar ved at foretaksstraff kan ilegges selv om «ingen enkeltperson har utvist skyld».⁷⁷ Konstatning av skyld er etter bestemmelsen ikke et vilkår for å ilegge foretaksstraff. Dersom én bestemt person har handlet på vegne av foretaket kreves det dermed ikke at vedkommende har utvist skyld. Det gjelder heller ikke et skyldkrav ved anonyme og kumulative feil. Det objektive skyldkravet etter ny straffelov vil også gjelde i saker om foretaksstraff ved miljøkriminalitet. Regelen i den nye straffeloven er i tråd med Andenæs sitt opprinnelige standpunkt med hensyn til skyldkravet knyttet opp til selve handlingen.

Etter forarbeidene har det ingen betydning «hvilket skyldkrav som er fastsatt i det aktuelle straffebudet for adgangen til å straffe et foretak».⁷⁸ Derimot kan skyldkravet og graden av skyld hos dem som har handlet på vegne av foretaket ha betydning for om foretaket bør

⁷⁶ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 13-17.

⁷⁷ Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 431.

⁷⁸ Se ovenfor note 77.

straffes, jf. utkastet § 28».⁷⁹ Denne vurderingen vil inngå som en del av en bredere helhetsvurdering hvor omstendighetene ved overtredelsen vil stå sentralt.

Unntaket om at hendelige uhell eller utslag av force majeure-tilfeller ikke skal medføre strafferettslig ansvar for foretak er videreført i ny straffelov av 2005.⁸⁰ Det er dermed på det rene at det finnes en nedre grense for ansvaret for den fysiske gjerningspersonen.

Forarbeidene til den nye loven drøfter heller ikke konkret om det er noen form for skyldkrav i forhold til ledelsen i foretaket. Det fastslås bare at «videre kan lovbrysterens stilling i foretaket ha betydning for om handlingen anses for å være foretatt på vegne av foretaket. Har vedkommende en ledende stilling i foretaket eller har handlingen grunnlag i en styrebeslutning, vil handlingen normalt regnes for å være utført på vegne av foretaket».⁸¹ Det fastslås dermed at det ikke lenger skal gjelde et skyldkrav knyttet til selve handlingen som medfører at straffebudet objektivt sett blir overtrådt. Den nye loven utvider domstolenes fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff, ved at den legger opp til at de kan velge å straffe selv om det verken er bevist skyld i forbindelse med selv handlingen, eller at ledelsen har utvist skyld.

Det objektive skyldkravet i ny straffelov § 27 første ledd må ses i sammenheng med at det ved den fakultative adgangen til å ilegge foretaksstraff blant annet skal tas hensyn til «lovbruddets grovhet, og om noen som handler på vegne av foretaket, har utvist skyld», jf. § 28 bokstav b. Ved vurderingen skal både subjektive og objektive forhold tillegges vekt,

⁷⁹ Se ovenfor note 77.

⁸⁰ Se ovenfor note 77.

⁸¹ Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 430-431.

eksempelvis skyldgraden hos den som har handlet på vegne av foretaket.⁸² Denne utvidelsen av det strafferettslige ansvar for foretak skyldes at det i enkelte tilfeller vil være urimelig å straffe foretaket når tilstrekkelig subjektiv skyld ikke er utvist. Overtredelsens grovhet vil derfor ha betydning, både for om foretaket overhode skal straffes og for straffutmålingen. Det gjenstår dermed å se om ny rettspraksis knyttet til bestemmelsen i strl. § 27 vil utløse en endret rettstilstand.

4. Anonyme og kumulative feil

4.1 Generelt

Bestemmelsen i strl. § 48 a første ledd annet punktum fastsetter at foretaksstraff kan ilegges «selv om ingen enkeltperson kan straffes for overtredelsen». Formuleringen innebærer at foretaksstraff kan anvendes også ved anonyme eller kumulative feil.⁸³ Ved anonyme og kumulative feil kan det ikke utvises skyld i normal forstand, det vil si at én identifisert persons skyld skal dekke hele den objektive handlingen.⁸⁴

Før vedtagelsen av strl. § 48 a og b var lovgivningen varierende med hensyn til om straffansvar for foretak omfattet anonyme og kumulative feil. I forarbeidene til forurensningsloven er det eksemplvis forutsatt at foretaksstraff kommer til anvendelse ved anonyme feil. Anvendelsen av foretaksstraff ved kumulative feil er ikke nevnt.⁸⁵ Anvendelsen

⁸² Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 432.

⁸³ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 17.

⁸⁴ Hika Gemetchu, *Objektivt straffansvar – unntak fra skyldkravet i norsk strafferett og forholdet til uskyldspresumsjonen i EMK artikkel 6 (2)*, Tidsskrift for rettsvitenskap 2010, s. 538-539.

⁸⁵ Jf. Ot. prp. nr. 1 (1982-1983) Om lov om endringer i lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensninger og om avfall (Forurensningsloven).

av foretaksstraff ved anonyme og kumulative feil er særlig viktig ved miljøkriminalitet hvor prevensjonshensynet og plassering av ansvar er sentrale faktorer og av stor betydning.

Ved anonyme eller kumulative feil behøver ikke det subjektive straffbarhetsvilkåret å være oppfylt, og foretaket kan gjøres ansvarlig for overtredelser hvor det ikke er mulig å utpeke gjerningspersonen, og for overtredelser hvor ingen enkeltperson alene har utvist tilstrekkelig skyld til at man kan statuere uaktsomhet.

4.2 Nærmere om anonyme feil

Straffeloven § 48 a første ledd andre punktum oppstiller ikke som et krav for å ilegge foretaksstraff at en «enkeltperson kan straffes for overtredelsen». Formuleringen innebærer likevel en begrensning i kravet til utvist skyld. I noen tilfeller kan det være klart at vilkårene for straff er oppfylt hos gjerningsmannen uten at det er mulig å identifisere han. Det kan være klart at det foreligger en overtredelse og at et bestemt foretak er involvert.

Representasjonsansvaret krever ikke at den fysiske gjerningspersonen kan identifiseres. Den vanlige oppfatning har vært at foretaket kan holdes ansvarlig for summen av enkeltpersoners handling i de tilfeller hvor ingen enkeltpersoner alene oppfyller gjerningsbeskrivelsen og skyldkravet i straffebudet. Det er ikke nødvendig å bevise hvem som har begått den straffbare handling. Det må bare være klart at det er noen som har handlet «på vegne av foretaket».⁸⁶ Foretaket kan med andre ord holdes ansvarlig for at et straffebud er «overtrådt» av en anonym gjerningsperson.⁸⁷

⁸⁶ NOU 1989: 11 s. 15.

⁸⁷ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 195.

Ansvar for anonyme feil er primært begrunnet med at selv om det er på det rene at noen har overtrådt straffebudet kan det være vanskelig å finne frem til gjerningsmannen når han har handlet innenfor et foretak. Ved foretaksstraff rammes foretaket som sådan, og ikke noen enkeltpersoner. Den preventive mekanismen ved ansvar for anonyme feil er å påvirke foretakets organisasjon på en måte som det personlige ansvar ikke er egnet til.⁸⁸ Regelen bidrar derfor til å motvirke ansvarspulverisering av det personlige straffansvaret.

Utgangspunktet ved anonyme feil er videre at også en anonym gjerningsperson må oppfylle gjerningsbeskrivelsen i straffebudet for at foretaket skal kunne straffes. Anonymitet skaper ikke særlig praktiske vanskeligheter da vilkårene for foretaksstraff er like, uavhengig av om gjerningspersonen er kjent eller ikke. Dette følger direkte av uttrykket «det samme gjelder» i strl. § 48 a første ledd andre punktum.⁸⁹ Tilsvarende gjelder straffrihetsgrunner hvor regelen er den samme som når gjerningspersonen er kjent. Gjerningspersonens straffrihetsgrunn er frifinnende også for foretaket.⁹⁰

For skyldkravets vedkommende gjør en anonym gjerningsperson det mer komplisert å føre tilstrekkelig bevis for at skyldkravet er oppfylt. Etter straffeloven 2005 § 27 får ikke anvendelsen av skyldkravet ved anonyme gjerningspersoner betydning da det ikke er et krav at gjerningspersonen oppfyller skyldkravet.⁹¹ Spørsmålet blir da om tilfeller med anonym gjerningsperson får konsekvenser for anvendelsen av skyldkravet i strl. § 48 a.

⁸⁸ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 70.

⁸⁹ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 196.

⁹⁰ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 196.

⁹¹ Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 430-431.

I forarbeidene uttalte Straffelovkommisjonens flertall at det i slike tilfeller kan «være vanskelig å bevise at vedkommende har utvist skyld, men stort sett vil ikke dette være noe problem. Ved å se på de objektive forhold ved handlingen, kan man som oftest trekke slutninger om noen har handlet uaktsomt». ⁹² Flertallets oppfatning er også fulgt opp av Georg Rieber-Mohn som uttaler at den anonyme skyld må fastslås ut «fra selve den objektive situasjon som overtredelsen er utspilt i». ⁹³

Forarbeidene forutsetter derfor klart nok at den anonyme gjerningspersonen må oppfylle skyldkravet i straffebudet for at foretaket skal kunne straffes. Denne løsningen er også lagt til grunn i en miljøkriminalitetssak inntatt i Rt. 1988 s. 1356. Dommen omhandlet et tilfelle hvor en større industribedrift ble ilagt foretaksstraff for uaktsom overtredelse av forurensningsloven § 80 for utslipp av nitrogendioksydgass. Uhellet skjedde ved transport av salpetersyre innenfor bedriftens område. Foretaksstraff ble ilagt på bakgrunn av anonym skyld, da det ikke var mulig å identifisere den som hadde direkte befatning med utførelsen av transportoppdraget.

I forbindelse med dette uttaler førstvoterende: «Når det ikke er kjent hvilken person innenfor bedriften som har ansvaret for en handling eller unnlattelse, må aktsomhetsbedømmelsen nødvendigvis få et objektivt preg. Det lar seg således ikke gjøre å bringe på det rene hvilken viten vedkommende faktisk hadde, man må nøye seg med å spørre hva vedkommende burde vite eller bringe på det rene». ⁹⁴

⁹² NOU 1989: 11 s. 15 andre spalte og s. 16 første spalte.

⁹³ Rieber-Mohn, *Miljøkriminalitet – med særlig vekt på straffbar forurensning*, Lov og Rett, 1988 s. 351.

⁹⁴ Rt. 1988 s. 1356 (s. 1360).

Dommen illustrerer betydningen av å kunne ilegge straff også ved anonym skyld. Ved transportsentralen forelå det ikke noen autorisert instruks for hvilke transporttanker som skulle brukes ved transporten av salpetersyre, og ingen av de ansatte kunne bebreides for at det ikke ble gitt noen instruks. Underordnet la Høyesterett til grunn at «den ansvarlige burde sett behovet for instruks om disse forhold og i denne forbindelse burde ha foranlediget en kritisk gjennomgåelse og samtidig brakt på det rene hvilke produkter som var gjenstand for intern transport».⁹⁵

Den nevnte dom reiser videre spørsmålet om det er mulig å statuere anonymt forsett. Ved anonyme feil er det ikke mulig å vurdere de konkrete vurderinger gjerningspersonen foretok på gjerningstidspunktet. Ved straffebud som krever forsett er det derfor i forarbeidene lagt til grunn at anonymt forsett foreligger når det «ut fra de faktiske forhold er klart at lovbruddet ikke kunne ha skjedd uten at noen i bedriften har handlet forsettlig».⁹⁶ Eksempelvis vil det ved ildspåsettelse være mulig å statuere anonymt forsett fordi de tekniske undersøkelsene kan avdekke om brannen var forsettlig påsatt. Det er ikke nødvendig å utpeke hvem som er ansvarlig for den straffbare overtredelsen, også når skyldkravet i straffebudet er forsett.

4.3 Nærmere om kumulasjonsansvaret

Ved overtredelse av straffebud som skyldes flere mindre feil begått av flere personer, men hvor ingen av feilene er grove nok til å medføre straffansvar for én enkeltperson foreligger såkalt kumulasjonsansvar. Kumulasjonsansvar innebærer ansvar for foretaket for summen av enkeltpersoners atferd.⁹⁷ Kumulative feil er i forarbeidene til strl. § 48 a omtalt som «feil som

⁹⁵ Rt. 1988 s. 1356 (s. 1360 siste avsnitt).

⁹⁶ NOU 1989: 11 s. 16.

⁹⁷ NOU 1989: 11 s. 8 første spalte.

ingen enkeltperson kan gjøres ansvarlig for, men som foretaket kunne ha unngått ved bedre kontroll – eller sikkerhetsrutiner».⁹⁸

Kumulasjonsansvaret er et unntak fra prinsippet om at alle straffbarhetsvilkårene må være oppfylt, og er et supplement til representasjonsansvaret i de tilfeller hvor ingen enkeltpersoner alene oppfyller gjerningsbeskrivelsen og skyldkravet.⁹⁹ Kumulasjonsansvaret er imidlertid begrenset til overtredelser som har uaktsomhet som skyldform. Ansvar for kumulative feil kan ikke anvendes ved straffebed som krever forsett, siden forsettet er betinget av at den nødvendige kunnskap foreligger hos en enkeltperson.¹⁰⁰

De hensyn som begrunner kumulasjonsansvaret er behovet for å pålegge ansvar i tilfeller av ansvarspulverisering. En objektiv overtredelse av et straffebed kan bevisst være lagt opp slik at ingen enkeltperson oppfyller vilkårene for ansvar. Særlig større foretak preges av en kompleksitet som kan vanskeliggjøre plasseringen av ansvaret hos enkeltpersoner. Ved kumulasjonsansvar «unngår man at forholdet forblir ustraffet».¹⁰¹ Dersom kumulative feil ikke ble omfattet kunne foretak se seg tjent med uklare ansvarslinjer og organisasjonsforhold innad i selskapet for å unngå straff. Det vidtgående kumulasjonsansvaret er i forarbeidene også begrunnet med at man på den måten oppnår at «bedriftsledelsen skjerper aktsomheten, og ansvarspulverisering motvirkes».¹⁰² Ansvar for kumulative feil for foretak reduserer videre de bevisproblemer som følger av et straffansvar som bygger på ansvar for fysiske personer.

⁹⁸ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 17.

⁹⁹ NOU 1989: 11 s. 9.

¹⁰⁰ NOU 1989: 11 s. 16.

¹⁰¹ NOU 1989: 11 s. 9 andre spalte.

¹⁰² Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 14.

Ved kumulasjonsansvar er det nødvendig å skille mellom handlingsdelikter og følgesdelikter. Når gjerningsbeskrivelsen i straffebudet er en handling eller unnlatelse foreligger et handlingsdelikt. Eksempelvis er promillekjøring en bestemt handling som er straffbar. Et følgesdelikt vil være en gjerningsbeskrivelse med et bestemt resultat, for eksempel at det har skjedd forurensning. Ved vurderingen av kumulasjonsansvar ved brudd på handlings – og følgesdelikt vil det forutgående handlingsmønsteret kunne danne grunnlag for å vurdere om det foreligger kumulative feil.¹⁰³ Særlig i forhold til følgesdelikter vil behovet for å anvende kumulasjonsansvar gjøre seg gjeldende, da det er ønskelig å unngå at resultatet i gjerningsbeskrivelsen oppstår.

5. Domstolenes fakultative skjønn etter strl. § 48 a når overtredelsen er miljøkriminalitet

5.1 Innledning – bakgrunn og formål

Strl. § 48 a første ledd legger til grunn at «når et straffebud er overtrådt av noen som har handlet på vegne av et foretak, *kan* foretaket straffes». Foretaksansvaret i bestemmelsen er fakultativt. I forarbeidene framheves det at praktiseringen av bestemmelsen skal bero på en valgfrihet ved at «saken ikke trenger være innrettet mot foretaksstraff i andre tilfeller enn hvor dette anses hensiktsmessig».¹⁰⁴

Bakgrunnen for den generelle hjemmelen er at ansvaret er meget vidt. Bestemmelsen er utformet generelt nettopp fordi det kan være vanskelig å forutse hvilke straffebud som kan vise seg praktiske for anvendelsen av foretaksstraff. Domstolene må ved vurderingen av om

¹⁰³ Asbjørnsen, Straffansvar for foretak – strl. § 48 a, s. 48 og 49.

¹⁰⁴ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 22.

ansvaret skal komme til anvendelse utvise et forsvarlig skjønn.¹⁰⁵ I forarbeidene er det uttalt at den generelle bestemmelsen var «en nødvendig motvekt mot det prinsipielt vidtrekkende foretaksansvaret».¹⁰⁶

Behovet for foretaksstraff vil kunne variere for de ulike typer lovbrudd.¹⁰⁷ Den fakultative adgangen til å ilegge foretaksstraff er derfor avhengig av at domstolene foretar en konkret hensiktsmessighetsvurdering av de hensyn som taler for og mot foretaksstraff. Som fremstillingen kommer til å vise står brudd på miljølovgivningen i en særstilling hensett til bruk av foretaksstraff. Når overtredelsen er miljøkriminalitet er utgangspunktet at ansvar idømmes når vilkårene er til stede.¹⁰⁸ Det alminnelige utgangspunktet om ileggelse av foretaksstraff ved brudd på miljølovgivning er også fremhevet i Rt. 1998 s. 2011.¹⁰⁹

Begrunnelsen for utgangspunktet når overtredelsen er miljøkriminalitet er, som vi skal se, de sentrale og stadig viktigere verdier som miljølovgivningen tar sikte på å verne.

Vedtagelsen av den generelle hjemmelen for foretaksstraff hadde som formål å åpne adgang til å straffe foretak for overtredelser hvor det tidligere ikke var hjemmel for foretaksstraff. Det fakultative ansvaret er videre begrunnet med at straffebestemmelsen på denne måten får en «økt preventiv virkning». Bestemmelsen innebærer at juridiske personer kan straffes på linje med fysiske personer, jf. ordet «kan», som fremhever denne grunnleggende forskjell.¹¹⁰ Det vil i enkelte tilfeller føre til uheldige resultater dersom straffen skulle være obligatorisk når

¹⁰⁵ Asbjørnsen, Straffansvar for foretak – strl. § 48 a, s. 92 andre avsnitt.

¹⁰⁶ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) side. 22.

¹⁰⁷ Rt. 1998 s. 652, (s. 654).

¹⁰⁸ Rt. 2007 s. 1684, (avsnitt 41).

¹⁰⁹ Rt. 1998 s. 2011, (s. 2020).

¹¹⁰ Ot. prp. nr. 27 (1990-1990) s. 6, sml. NOU 1989: 11 s. 9.

alle vilkår for straff var oppfylt. Foretaksstraffens fakultative karakter er et uttrykk for at den skal ha en supplerende virkning ved siden av det individuelle straffansvaret. Foretaksstraffens prevensjonshensyn tilsier at det bør reageres med straff ved brudd på miljølovgivning dersom straffetrusselen skal fremstå som reell. Prevensjonshensynet blir særlig tungtveiende da det øker foretakenes aktsomhet til å handle i samsvar med lovverket.

Spørsmålet om vilkårene for foretaksstraff er oppfylt hører etter strl. § 48 a til skyldspørsmålet, mens vurderingen av om strafferettslig ansvar bør ilegges etter momentene i strl. § 48 b prosessuelt sett hører til straffespørsmålet.

Den nærmere drøftelsen må foretas ut fra de lovfestede momenter som er listet opp i straffeloven § 48 b. De ulike momenter i bestemmelsen som det «særlig» skal legges vekt på ved vurderingen av om foretaksansvaret skal ilegges er uttrykkelig nevnt av lovgiver.

Momentene i bestemmelsen er imidlertid ikke uttømmende. Domstolene og påtalemyndigheten står derfor fritt til å legge vekt på andre momenter i sin vurdering av den enkelte sak. Skjønnsutøvelsen til påtalemyndigheten og domstolene er etter forarbeidene imidlertid bundet av de vanlige regler om saklighet og forsvarlighet.¹¹¹ Det må foretas en skjønnsmessig helhetsvurdering av hvorvidt det er hensiktsmessig å ta i bruk foretaksstraff i det konkrete tilfellet.

5.2 Foreligger det en presumsjon for foretaksstraff i saker om miljøkriminalitet?

Som allerede nevnt har domstolene en skjønnsmessig kompetanse til å bestemme at straff ikke skal ilegges foretaket, til tross for at vilkårene for straff er oppfylt. I forlengelsen av dette

¹¹¹ Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) s. 22.

uttaler forarbeidene at «foretaksstraff ikke bør anvendes i andre tilfeller enn hvor dette anses hensiktsmessig». ¹¹²

At påtalemyndighetenes og domstolenes behandling av saken ikke trenger å være innrettet mot foretaksstraff i andre tilfeller enn hvor dette anses hensiktsmessig, illustreres blant annet av Høyesteretts avgjørelse inntatt i Rt. 1998 s. 652. En fotograf i en avis ble funnet i ulovlig besittelse av en politiradio som kunne avlytte flere av politiets radiokanaler. Fotografen ble dømt for overtredelse av telegrafloven. Det var i tillegg lagt ned påstand om foretaksstraff ovenfor avisen, men denne førte ikke frem.

Vilkårene for foretaksstraff etter straffeloven § 48 a var oppfylt. Etter en helhetsvurdering fant imidlertid Høyesterett at den skjønnsmessige adgangen etter straffeloven § 48 b til å ilegge foretaksstraff førte til at avisen ikke ble ilagt slik straff. Høyesterett understreket at utgangspunktet er at «behovet for foretaksstraff varierer for de ulike typer lovbrudd, og også fra lovbrudd til lovbrudd innenfor den enkelte kategori slik at det ikke kan oppstilles en generell presumsjon om at foretaket bør straffes når vilkårene i § 48 a er oppfylt». ¹¹³ Støtte for denne uttalelsen finner Høyesterett i forarbeidene til lovbestemmelsen hvor dette var et vesentlig moment i departementets forslag om å innføre en generell hjemmel for foretaksstraff. ¹¹⁴ Domstolene må derfor vurdere fra sak til sak de hensyn som taler for og mot foretaksstraff. ¹¹⁵

¹¹² Innst. O. nr. 55 (1990-1991) s. 3.

¹¹³ Rt. 1998 side. 652 (s. 654).

¹¹⁴ Ot. prp. nr. 27 (1990-1990) s. 11-12 og s. 22 annen spalte.

¹¹⁵ Innst. O. nr. 55 (1990-1991) s. 3 første spalte.

Synspunktet er fulgt opp i senere Høyesterettsavgjørelser. I dommen inntatt i Rt. 2000 s. 2023 uttaler førstvoterende at «etter mitt skjønn kan man ikke operere med en hovedregel i den ene eller den andre retningen. Spørsmålet må avgjøres på grunnlag av en slik avveining som § 48 a, jf. § 48 b gir anvisning på.¹¹⁶ I den sistnevnte avgjørelsen ble derimot en bot på kr. 20 000 idømt som foretaksstraff. Domfellelsen gjaldt brudd på kulturminneloven og bakgrunnen for dommen var Fylkeskonservatorens vedtak om midlertidig fredning av en tomt som var regulert til forretninger og kontorer. Losje Karakterens Prøve i Mo i Rana påklaget vedtaket. Mens klagen var til behandling ble den gamle losjebygningen revet.

De to nevnte rettsavgjørelsene viser at behovet for å anvende foretaksstraff varierer i forhold til hvilke straffebed som er overtrådt, og på hvilket rettsområde lovovertrædelsen har funnet sted. I de to rettsavgjørelsene var det henholdsvis telegrafloven og kulturminneloven overtrædelsene omhandlet. Som den sistnevnte avgjørelsen viser er foretaksstraff særlig egnet ved brudd på miljølovgivning, og at overtrædelser av slik lovgivning klart faller innenfor område for foretaksstraff. Begrunnelsen for dette er at for at miljølovgivningen skal være tilstrekkelig effektiv er det ønskelig at det for slike tilfeller reageres med foretaksstraff.

Som for alle rettslige utgangspunkt gjelder det også for foretaksstraffens vedkommende visse modifikasjoner. Presumsjonen i nevnte Høyesterettsdom er den første i sitt slag og er i senere juridisk teori undergitt en kritisk vurdering. Det er blant annet sagt at når et straffebed er overtrådt «skal ikke domstolene hengi seg til å vurdere hvorvidt handlingen burde være belagt med straff eller ei. Å vurdere hensiktsmessigheten av straffsanksjonerte handlinger, er en

¹¹⁶ Rt. 2000 s. 2023, (s. 2027 siste avsnitt).

oppgave domstolene verken har demokratiske forutsetninger for eller praktisk sett er rustet til». ¹¹⁷

Til dette må det for miljørettens vedkommende kunne innvendes at domstolene må ha en rimelig grad av frihet til å vurdere om foretaksstraff skal ilegges da slik straff er særlig egnet ved brudd på miljølovgivningen. Videre er det av betydning at miljøovertredelser er en type kriminalitet som kan få betydelige konsekvenser. En effektiv straffetrussel fra påtalemyndighetene og domstolene er derfor ønskelig. Dette kan føre til at foretak setter i verk konkrete tiltak, eksempelvis rens tiltak, for å unngå miljørettsbrudd og den stigmatiserende effekten et foretaksansvar medfører.

5.3 Betydningen av foretaksstraffens fakultative karakter når overtredelsen er miljøkriminalitet

Uttalelsene i rettspraksis om at det ikke kan oppstilles en generell presumsjon for foretaksstraff når vilkårene er oppfylt har sin forklaring i foretaksstraffens fakultative karakter. I Rt. 2007 s. 1684 forklares dette med at «behovet for foretaksstraff kan variere fra lovbestemmelse til lovbestemmelse». ¹¹⁸

På bakgrunn av dette kan det spørres om brudd på miljølovgivning er et rettsområde hvor foretaksstraff som reaksjon er mer hensiktsmessig, enn ved overtredelser av annen lovgivning.

¹¹⁷ Jensen, Når er foretaksstraff hensiktsmessig? Noen bemerkninger til Rt-1998-652, LOR 1999, s. 220 og 221. Se også Eckhoff, Rettskildelære, 3. utgave, Oslo 1993, s. 169.

¹¹⁸ Rt. 2007 s. 1684 (avsnitt 41).

Ved forurensningskriminalitet synes det å være en presumsjon for foretaksstraff. Forarbeidene til forurensningsloven bygger på utgangspunktet om «at det må være hovedregelen at selskapsstraff idømmes når det først foreligger en overtredelse av loven».¹¹⁹ Domstolen skal derfor som hovedregel ilegge foretaksstraff ved forurensningskriminalitet når grunnvilkårene for straffansvar etter forurensningsloven er oppfylt.

I rettspraksis er det også blitt lagt til grunn at brudd på miljølovgivning er et rettsområde hvor foretaksstraff som reaksjon anses hensiktsmessig. I Rt. 2004 s. 1457 var førstvoterende enig i at «foretaksstraff har sin viktigste funksjon ved brudd på lovgivning av økonomisk eller samfunnsregulerende karakter (herunder ressurs- og reguleringslovgivning)».¹²⁰

Foretaksstraffinstituttet skal som nevnt være av supplerende karakter til det personlige straffansvaret for fysiske personer. Ved overtredelser av miljølovgivning får foretaksstraffen imidlertid ikke en slik supplerende karakter. Dette er fordi foretaket som sådan anses som et selvstendig rettssubjekt for straff. Foretaket kan straffes selv om ingen enkeltperson blir ilagt straff. Foretaksstraff er derfor en viktig reaksjon ved brudd på miljølovgivning.

Miljøkriminalitet er et rettsområde med lovbrudd som åpenbart er av særlig skadelig samfunnsmessig karakter. Behovet for regulering er stort. Rettspraksis har da også gitt uttrykk for at miljøkriminalitet er et rettsområde som er særlig egnet for foretaksstraff, og et rettsområde hvor straffene normalt settes høyt, særlig ved reaksjonsformen bot. Begrunnelsen for den særlige egnethet for strafferettslig ansvar for foretak er i Rt. 1998 s. 652 begrunnet

¹¹⁹ Utkast til lov om vern mot forurensning og forsøpling med motiver, Miljøverndepartementet mai 1977, s. 99.

¹²⁰ Rt. 2004 s. 1457 (avsnitt 20). Se også uttalelser i NOU 1989: 11 s. 12.

med at det ved miljøkriminalitet ofte kan «være vanskelig å finne fram til en ansvarlig enkeltperson slik at behovet for å kunne straffe foretaket øker».¹²¹

Forarbeidene til forurensningsloven nevner imidlertid ikke annen miljøkriminalitet, slik som fauna – og kulturminnekriminalitet. Det legges i forarbeidene til grunn at straffetrusselen på forurensningslovgivningens område har en «reell preventiv betydning, fordi utslippene ofte skjer fra økonomisk virksomhet som drives ut fra rasjonelle verdier».¹²² Ved vurderingen av om foretaksstraff skal ilegges, synes forurensningskriminalitet å ha et særlig vern sammenholdt med andre former for miljøkriminalitet.

Rt. 1998 s. 2011 gjaldt foretaksstraff for ukontrollert utslipp av 70 kubikkmeter fenolholdig lut fra en lutnøytraliseringstank. I dommen stilte Høyesterett opp viktige utgangspunkt når det kommer til forurensende foretak. Det vises til de nevnte forarbeidene til forurensningsloven, og hovedregelen om at foretaksstraff må idømmes når det foreligger en overtredelse av forurensningsloven. Det alminnelige utgangspunktet om at foretaksstraff skal ilegges i slike tilfeller gjentas i Rt. 2007 s. 1684. Etter disse rettsavgjørelsene må det kunne legges til grunn at det helt unntaksvis vil være aktuelt å la et foretak slippe foretaksstraff når forurensningsloven er overtrådt.

Det kan spørres om ikke domstolenes fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff er begrenset på rettsområde for andre typer miljøkriminalitet som natur – og faunakriminalitet og kulturminnekriminalitet.

Det er vanskelig å se om lovgivers intensjon har vært å etablere et skille mellom forurensningskriminalitet og annen miljøkriminalitet. Når forurensningslovens forarbeider

¹²¹ Rt. 1998 s. 652 (s. 654-655).

¹²² Ot. prp. nr. 11 (1979-1980) s. 70-71.

leses i sammenheng, bærer de, i likhet med mange eldre spesiallovers forarbeider preg av vilkårlighet. Det påfallende er videre at forurensningslovens forarbeider er fra 1977 og dermed utarbeidet over et tiår før den generelle hjemmelen om foretaksstraff i straffeloven. Dette taler for at presumsjonen for foretaksstraff som avgrenses til å gjelde forurensningskriminalitet synes vilkårlig og utdatert. All miljøkriminalitet, både natur, fauna – og kulturminnekriminalitet er beslektet, og gjelder risiko for uopprettelige skader og konsekvenser på viktige samfunnsverdier som krever beskyttelse.

Selv om lovgivers intensjon ikke synes å ha vært å gi forurensningskriminaliteten en fremskutt rolle ved anvendelsen av den fakultative adgangen til å ilegge foretaksstraff, fremtrer rettstilstanden slik etter gjeldende rett. Forurensningskriminalitetens stilling synes videreført i ny straffelov. Det blir presisert i forarbeidene til ny straffelov § 27 at «adgangen til å straffe foretak er særlig praktisk ved brudd på bestemmelser i forurensningsloven».¹²³

6. Forholdet til Norges internasjonale miljørettslige forpliktelser

6.1 Internasjonal miljørett

Miljøspørsmål har fått økt fokus de siste tiår. Klimaproblematikken knyttet til global oppvarming og miljøskadelige utslipp har ført til økt bevissthet rundt de negative følgene av slik virksomhet, og betydningen av internasjonal lovgivning til beskyttelse av miljøet.

Miljøretten omfatter også andre rettssystemer enn det norske. Viktige deler av Norges miljøvernarbeid skjer innenfor rammene av et bredere internasjonalt samarbeid, og det miljørettslige regelverk har ekspandert kraftig i de senere år. Særlig gjennom EØS-avtalen er

¹²³ Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 430.

store deler av EUs miljørett også norsk rett.¹²⁴ Norge er derfor folkerettslig forpliktet til å sørge for at intern norsk rett er i samsvar med de kravene som de internasjonale forpliktelsene stiller. Det er i dag få områder av miljøretten som er uberørt av internasjonale regler og konvensjoner. Inngåelsen av internasjonale traktater og protokoller har ført til at Norges internasjonale forpliktelser i større grad avspeiles i vår lovgivning. Dette har vist seg ved at norske domstoler har anvendt internasjonal miljørett i enkelte saker.¹²⁵

Utviklingen av det folkerettslige regelverk om miljøet startet i forbindelse med Stockholm-konferansen om miljø og utvikling i 1972.¹²⁶ Stockholmkonvensjonen er en global avtale som har til hensikt å beskytte helse og miljø mot tungt nedbrytbare organiske miljøgifter.¹²⁷ Konvensjonen er en av de viktigste i arbeidet med de helse og miljømessige konsekvenser forbundet med produksjon og forbruk av kjemikalier. Det finnes i dag flere hundre konvensjoner som helt eller delvis gjelder bevaring av miljøet.¹²⁸

Ved siden av konvensjonene som omhandler miljøet har det i tillegg kommet til uttrykk mer generelle miljørettslige prinsipper, som kan betraktes som midler til å virkeliggjøre de mål som miljøvernlovgivningen skal fremme. Føre-var prinsippet og prinsippet om bærekraftig utvikling er eksempler på generelle miljørettslige prinsipper. Slike miljørettslige argumenter anses ikke folkerettslig bindende og har gjerne karakter av å være «soft-law» regler.¹²⁹

¹²⁴ Norges Forskningsråd, Sluttrapport for satsingen «Miljørett», 1996-2007, Oslo 2009, s. 7.

¹²⁵ Ulfstein, Internasjonal miljøretts stilling i norsk rett, LOR-1999-402, s. 402.

¹²⁶ Fauchald, Handelsregelverk versus miljøkonvensjoner – bragte WTOs ministermøte i Qatar oss nærmere noen avklaring?, KRJU-2001-270, s. 270.

¹²⁷ Magasinet Miljøkrim utgitt av Økokrim, nr. 3, årgang 14, desember 2011, s. 26.

¹²⁸ Ulfstein, Hans Christian Bugge, Folkerettslige rammer for norsk miljøpolitikk, Makt- og demokratiutredningens rapportserie, Rapport 18. oktober 2000.

¹²⁹ Norges Forskningsråd, Sluttrapport for satsingen «Miljørett», 1996-2007, Oslo 2009, s. 14.

Eksempelvis gir Stockholm- erklæringen fra 1972 uttrykk for viktige prinsipper for statenes miljøpolitikk, og kan derfor karakteriseres som «soft-law».¹³⁰

Det kan også spørres om miljøet har et konvensjonsbasert vern etter den europeiske menneskerettskonvensjon artikkel 8. EMK ble vedtatt av Europarådet i Roma i 1950.

Konvensjonen pålegger medlemslandene å sikre alle personer de rettigheter og grunnleggende friheter som er fastsatt i konvensjonen, gjennom nasjonale lover som verner privatlivets fred og som verner den enkelte mot å få sin integritet og ære krenket.¹³¹

Menneskerettighetskonvensjonen er gjort til del av norsk lov gjennom menneskerettsloven av 1999.¹³² Bestemmelsen i EMK artikkel 8 gir den enkelte krav på respekt for sitt privatliv, hjem, familieliv og korrespondanse. Rekkevidden av begrepene i bestemmelsen lar seg ikke beskrive helt presist, og det er ikke avgjørende hvilke av de fire begrepene et forhold hører under.

Vern av naturmiljøet og saker om forurensning har også blitt vurdert under EMK artikkel 8.

Det har i slike tilfeller vært tale om ulike typer forurensning som støy, støv, lukt og kjemikalier.¹³³ Saken Powel og Rayner mot Storbritannia er et eksempel på den førstnevnte type forurensning, og hvordan slik støy i enkelte tilfeller kunne fortolkes inn under retten til respekt for privatliv og familieliv etter artikkel 8.¹³⁴ Saken gjaldt flystøy fra Heathrow. EMD fant at flystøyen rammet klagernes hjem på en måte som gjorde artikkel 8 anvendelig. Men

¹³⁰ Ulfstein og Hans Christian Bugge, Folkerettslige rammer for norsk miljøpolitikk, Makt- og demokratiutredningens rapportserie, Rapport 18. oktober 2000.

¹³¹ NOU 2009: 1, Individ og integritet – personvern i det digitale samfunnet, s. 55.

¹³² Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven) av 21. mai 1999 nr. 30.

¹³³ NOU 2009: 1, Individ og integritet – personvern i det digitale samfunnet, s. 258.

¹³⁴ EMD Powell & Rayner mot Storbritannia, saksnr: 9310/81, dom 21. februar 1990, se avsnitt 40.

det forelå ingen krenkelse i dette tilfellet fordi Storbritannia etter EMDs skjønn hadde gjort tilstrekkelige avveininger innenfor statens skjønnsmargin. Til tross for at Storbritannia ikke ble dømt var dommen banebrytende i forhold til rekkevidden av statens positive forpliktelser under EMK artikkel. 8.¹³⁵

Saken López Ostra mot Spania gjaldt generende lukt fra fabrikkannlegg.¹³⁶ Etter klagerens syn gjorde de spanske myndighetene ikke nok for å forhindre at industriavfallsanlegget avga mye lukt, lyd og forurensende gasser. Myndighetene hadde avhjulpet problemet ved å betale López Ostras leie etter utflyttingen. EMD la imidlertid avgjørende vekt på at myndighetene ikke hadde iverksatt effektive tiltak mot forurensningen, og at myndighetene etter EMDs skjønn ikke hadde gjort nok til å imøtekomme den positive forpliktelsen som påhvilde dem etter konvensjonen. Dommen fastslo dermed det vern til miljøet som medlemslandene er pålagt å etablere, for å sikre de rettigheter som påhviler borgerne under artikkel 8.

6.2 Hvilken betydning har Norges internasjonale forpliktelser for hensiktsmessighetsvurderingen etter strl. § 48 a?

En rekke internasjonale konvensjoner som har som mål å bekjempe miljøkriminalitet forplikter statene til å innføre adgang til å holde foretak ansvarlig.¹³⁷ Spørsmålet blir dermed hvilken betydning det har for domstolenes fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff at det finnes folkerettslige forpliktelser som stiller krav til norsk rett.

¹³⁵ NOU 2009: 1, Individ og integritet – personvern i det digitale samfunnet, s. 258.

¹³⁶ EMD López Ostra mot Spania, Series A 303-C, dom 09. desember 1994.

¹³⁷ Ot. prp. nr. 30 (2003-2004) Om lov om endringer i introduksjonsloven og utlendingsloven s. 240.

De miljøkonvensjonene Norge har ratifisert stiller alle krav om at ikke bare fysiske personer, men også juridiske personer skal kunne holdes ansvarlig når overtredelsen er miljøkriminalitet. Klimakonvensjonen, som ble vedtatt i 1992 og trådte i kraft i 1994, forpliktet medlemslandene til å vedta nasjonale klimastrategier og gjennomføre tiltak for å begrense sine utslipp av klimagasser. Kyotoprotokollen fastsetter bindende rammer for utslipp av klimagasser og bidrar til å utdype og konkretisere medlemslandenes forpliktelser etter Klimakonvensjonen.¹³⁸

Norske domstoler er etter presumsjonsprinsippet forpliktet til å sørge for at norsk internrett er i samsvar med våre folkerettslige forpliktelser. Presumsjonsprinsippet har derfor betydning ved vurderingen av om foretaksstraff skal ilegges, ved at ordet «kan» i strl. § 48 a må tolkes som «skal» dersom en internasjonal konvensjon eller traktat krever at foretaksstraff skal ilegges ved en overtredelse.

I henhold til et slikt resonnement kan de konvensjoner Norge er bundet av tolkes slik at det traktatrettslige utgangspunktet er at foretaksstraff skal ilegges når vilkårene for det er oppfylt. Dette er i tråd med Wien-konvensjonen artikkel 31, som i det vesentlige kodifiserer gjeldende folkerettslig sedvanerett.¹³⁹ De miljøkonvensjoner Norge har ratifisert tolkes altså slik at de forutsetter at foretaket skal holdes ansvarlig, selv om de ikke nødvendigvis krever det ved alle tilfeller av miljørettsbrudd.

I denne sammenheng er det såkalte effektivitetsprinsippet av betydning.

Effektivitetsprinsippet innebærer at domstolene anvender folkerettslige regler direkte og lar

¹³⁸ Ot. prp. nr. 13 (2004-2005) Om lov om kvoteplikt og handel med kvoter for utslipp av klimagasser (klimakvoteloven) s. 15.

¹³⁹ Wien-konvensjonen om traktatrett av 23. mai 1969 artikkel. 31. Konvensjonen er ikke ratifisert av Norge, men er uttrykk for ulovfestet folkerett.

folkerettslige resonnementer spille inn for øvrig ved sine avgjørelser, uten at dette er hjemlet i nasjonal lovgivning.¹⁴⁰ Ved at domstolene benytter seg av sin skjønnsmessige kompetanse til å ilegge foretaksstraff når overtredelsen er miljøkriminalitet, effektiviseres det traktatrettslige utgangspunktet som er nevnt ovenfor om at foretaksstraff «skal» benyttes.

De folkerettslige forpliktelsene har som overordnet formål å bekjempe brudd på miljølovgivning slik at det fremtidige miljøet ivaretas for våre etterkommere, og skadelige miljøpåvirkninger søkes unngått. Den europeiske menneskerettsdomstolen har som de to refererte avgjørelsene i punkt 6.1 viser, fastslått at en stats borgere har en implisert rett til vern mot forurensning, ved at vern om naturmiljø er blitt vurdert under EMK artikkel 8.

Domstolenes fakultative skjønnsetøvelse må dermed skje på en måte som bidrar til å realisere de internasjonale miljøforpliktelsenes formål.

Norges internasjonale forpliktelser fører derfor til at domstolenes fakultative kompetanse til å ilegge foretaksstraff benyttes i større grad. Dermed er det en presumsjon for at domstolene benytter slik straff i miljøkriminalitetssaker, dersom ikke særskilte grunner taler imot i det konkrete tilfellet. Domstolenes fakultative adgang til å ilegge foretaksstraff er i tråd med Norges folkerettslige forpliktelser all den tid domstolenes skjønnsetøvelse benyttes til å stille de ansvarlige for miljørettsbrudd til strafferettslig ansvar. Forutsetningen for presumsjonen er som alltid at domstolene benytter sin fakultative adgang til foretaksstraff i miljøkriminalitetssaker kun i de tilfeller hvor slik straff fremstår som hensiktsmessig.

¹⁴⁰ NOU 2002: 12 Rettslig vern mot etnisk diskriminering. Ot. prp. nr. 78 (2002-2003) Om lov om endringer i straffeloven mv. (straffebud mot korrupsjon) s. 37.

7. Oppsummering og konklusjon

Miljøkriminalitet skiller seg på flere måter fra andre mer tradisjonelle lovbrudd, slik som eksempelvis vinningskriminalitet. Miljøkriminalitet foregår ofte innenfor store foretak, som ellers er lovlige og samfunnsnyttige. Norge har gjennom ratifikasjon av en rekke internasjonale avtaler forpliktet til å bevare miljøet i et bredt perspektiv. At naturmiljøet har vern under EMK artikkel 8 er uttrykk for at det foreligger en implisert menneskerettighet til et miljø uten ulike typer forurensning som støy, støv, lukt og kjemikalier. Oppdagelsen av miljøkriminalitet er derfor avhengig av en bevisst prioritering fra myndighetenes side for å leve opp til disse forpliktelsene, og realisere konvensjonsformålene. Forholdet til Norges folkerettslige forpliktelser tilsier derfor at domstolenes fakultative kompetanse til å ilegge foretaksstraff bør komme til anvendelse.

En effektiv bekjempelse av lovbrudd på miljørettens område er avhengig av at foretak som sådan skal kunne holdes strafferettslig ansvarlig. Påtalemyndighetene og domstolene er derfor gitt en skjønnsmessig adgang til å avgjøre om foretaksstraff skal ilegges gjennom den generelle hjemmelen for foretaksstraff i strl. § 48 a. Bestemmelsens fakultative karakter er med på å begrense den vide ordlyden i strl. § 48 a ved at foretaksstraff bare skal ilegges i de tilfeller hvor påtalemyndighet og domstol finner det hensiktsmessig.

Til tross for at det ikke kan legges til grunn en presumsjon for foretaksstraff i saker om miljøkriminalitet, kan det innvendes at slik straff er særlig egnet ved denne type overtredelser det her er tale om. At foretaksstraffens viktigste funksjon nettopp er ved overtredelser av miljølovgivningen har som gjennomgangen i oppgaven har vist, også fått gjennomslag i rettspraksis.

Den fakultative bestemmelsen om foretaksstraff er særlig egnet når overtredelsen er miljøkriminalitet grunnet denne type kriminalitets langsiktige og ofte uvisse skadevirkninger på miljøet. Ved at foretak kan holdes ansvarlig vil det være i foretakets egeninteresse å påse at slike brudd på miljølovgivning ikke forekommer. Resultatet av den konkrete hensiktsmessighetsvurderingen som domstolene må foreta i hvert enkelt tilfelle vil derfor for miljøovertredelsenes vedkommende som oftest resultere i at foretaksstraff kommer til anvendelse når vilkårene for øvrig er oppfylt.

Formålet med innføringen av den generelle hjemmel for foretaksstraff var som med straffen generelt, å søke å forebygge uønskede handlinger. Foretaksstraffen har en stigmatiserende effekt overfor foretaket som sådan ved at den kan bidra til å styrke hemningene mot å begå straffbare forhold.¹⁴¹ Foretaksstraffbestemmelsens fakultative utforming gir videre retten anledning til å begrunne hvorfor den finner det hensiktsmessig å ilegge foretaksstraff i det konkrete tilfelle. Ileggelsen av foretaksstraff vil på denne måten fremstå som rimelig og bidra til å styrke foretaksstraffens legitimitet.

Etter gjeldende bestemmelser om foretaksstraff må det enten foreligge subjektiv skyld hos den enkeltperson som har handlet på vegne av foretaket, eller anonym og/eller kumulativ skyld for å kunne ilegge straff. Ny straffelov av 2005 medfører materielle endringer i skyldkravet. I motsetning til etter gjeldende rett, kreves det ikke at vedkommende har utvist skyld. I forarbeidene til loven er endringen av skyldkravet begrunnet med at det er «prosessøkonomisk kompliserende og fordyrende å måtte bevise subjektiv skyld for at foretaksstraff skal kunne idømmes».¹⁴²

¹⁴¹ Høivik, *Foretaksstraff*, s. 77.

¹⁴² Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 242.

Når den nye straffeloven trer i kraft vil den medføre en effektivisering av foretaksstraffinstituttet, og dermed bekjempelsen av miljøkriminaliteten. Dette fordi det endrede skyldkravet vil gjøre det enklere å konstatere at vilkårene for foretaksstraff er oppfylt.

Dagens regulering av foretaksstraffen virker likevel etter sin hensikt, og er et godt verktøy i bekjempelsen av miljøkriminalitet. Gjennom den fakultative adgangen domstolene har til å ilegge foretaksstraff åpnes adgangen til konkret å vurdere omstendighetene i hver enkelt sak.

På den måten unngår domstolene at ileggelsen av foretaksstraff fremstår som vilkårlig og urimelig. Vissheten om anvendelsen av foretaksstraff ved brudd på lovgivning medfører at det blir i foretakenes egeninteresse å avstå fra miljøskadelige handlinger. Foretaksstraffen er med på å signalisere ovenfor samfunnet at slike handlinger ikke kan aksepteres, og er etter min mening godt egnet til å signalisere betydningen av de verdier som er krenket ved overtredelsen.

Litteraturliste

Litteratur

Andenæs, Johs, *Alminnelig Strafferett*, 4. utgave. (Oslo 2001).

Andenæs, Johs, *Alminnelig strafferett*, ved Magnus Matningsdal og Georg Fredrik Rieber-Mohn, 5. utgave (Oslo 2004).

Eckhoff, Torstein, *Rettskildelære*, 3. utgave (Oslo 1993).

Eskeland, Ståle, *Strafferett*, 2. utgave (Oslo 2006).

Greve, Vagn, *Det strafferettslige ansvar*, 2. utgave (København 2009). Hagerup, Francis, *Strafferettens almindelige del*, 3. utgave (Oslo 1930).

Høivik, Knut, *Foretaksstraff*, 1. utgave (Bergen 2012).

Matningsdal/Bratholm, *Straffeloven. Kommentartutgave. Første del. Almindelige Bestemmelser*, 2. utgave (Oslo 2003).

Slettan, Svein og Øie, M. Toril, *Forbrytelse og straff*, 1. utgave (Universitetsforlaget 2001).

Lover

1902 Almindelig borgerlig Straffelov (Straffeloven) av 22. mai 1902 nr. 10.

1981 Lov om vern mot forurensninger og om avfall (Forurensningsloven) av 13. mars 1981 nr. 6.

1999 Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (Menneskerettsloven) av 21. mai 1999 nr. 30.

2005 Lov om straff (Straffeloven) av 20. mai 2005 nr. 28.

2005 Lov om arbeidsmiljø. Arbeidstid og stillingsvern mv. (Arbeidsmiljøloven) av 17. juni 2005 nr. 62.

Forarbeider

Odelstingsproposisjoner

Ot. prp. nr. 11 (1979-1980) Om lov om vern mot forurensninger og om avfall (Forurensningsloven)

Ot. prp. nr. 1 (1982-1983) Om lov om endringer i lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensninger og om avfall (Forurensningsloven)

Ot. prp. nr. 27 (1990-1991) Om lov om endringer i straffeloven m.m. (straffansvar for foretak)

Ot. prp. nr. 92 (1992-1993) Om lov om endringer i straffeloven (generalklausul om miljøkriminalitet)

Ot. prp. nr. 78 (2002-2003) Om lov om endringer i straffeloven mv. (straffebud mot korrupsjon)

Ot. prp. nr. 30 (2003-2004) Om lov om endringer i introduksjonsloven og utlendingsloven

Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff (straffeloven)

Ot. prp. nr. 13 (2004-2005) Om lov om kvoteplikt og handel med kvoter for utslipp av klimagasser (klimakvoteloven)

Norges offentlige utredninger

NOU 1983: 57 Straffelovgivningen under omforming. Straffelovkommisjonenes delutredning I

NOU 1989: 11 Straffansvar for foretak. Straffelovkommisjonens delutredning III

NOU 2002: 12 Rettslig vern mot etnisk diskriminering

NOU 2009: 1 Individ og integritet – personvern i det digitale samfunnet

Innstillinger

Innst.O.nr. 55 (1990-1991) Innstilling fra Justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven m.m. (straffansvar for foretak)

Innst.O.nr. 72 (2004-2005) Innstilling fra Justiskomiteen om lov om straff (straffeloven)

Stortingsmeldinger

St. meld. nr. 104 (1977-1978) *Om kriminalpolitikken*, (kriminalmeldingen)

Statens offentlige utredninger (Sverige)

SOU 1997: 127 Straffansvar för juridiska personer

Rettspraksis

Høyesterett

Rt. 1938 s. 411

Rt. 1988 s. 1356

Rt. 1998 s. 652

Rt. 1998 s. 2011

Rt. 2000 s. 2023

Rt. 2002 s. 1312

Rt. 2004 s. 1457

Rt. 2007 a. 1684

Lagmannsrettene (upublisert)

LG-2001-60302

Rundskriv

Riksadvokatens Rundskriv nr. 4/1989 av 22. april 1989, *Forurensningskriminalitet*.

Riksadvokatens Rundskriv nr. 1/2009 av 18. mars 2009, *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i politiet*.

Juridiske artikler

Asbjørnsen, Rasmus, *Straffansvar for foretak - § 48 a*. Forskning om økonomisk kriminalitet, rapport nr. 21, 1995, Norges Forskningsråd.

Axelsen, Niels Kristian, *Skyldkrav til ledelsen i foretak som vilkår for foretaksstraff?* Lov og rett, vol. 48, nr. 4, 2009 s. 195-213.

Backer, Inge Lorange, *Domstolene og miljøet*, Lov og rett, 1993, s. 451 flg.

Fauchald, Kristian Ole, *Handelsregelverk versus miljøkonvensjoner – bragte WTOs ministermøte oss nærmere noen avklaring?*, KRJU-2001-270.

Hansen B. Rune, *Miljøkriminalitet – utvikling i lovgivning og rettspraksis 1990-2005*, s. 57. Inntatt i *Praktisk miljørett* av Cathrine Hambro (red).

Hika, Gemetchu, *Objektivt straffansvar – unntak fra skyldkravet i norsk strafferett og forholdet til uskyldspresumsjonen i EMK artikkel 6 (2)*, Tidsskrift for rettsvitenskap 2010, s. 505-547.

Jensen, Pål, *Når er foretaksstraff hensiktsmessig? – Noen bemerkninger til Rt-1998-652*, Lov og rett 1999 s. 216.

Matningsdal, Magnus og Gudrun Schneider, *Juridiske personers straffansvar*, Jussens Venner 1989 s. 49-104.

Matningsdal, Magnus, *Straffansvar for foretak*, Jussens Venner 1996 s. 98.

Norges Forskningsråd, Sluttrapport for satsingen «Miljørett», 1996-2007, Oslo 2009.

Rieber-Mohn, Georg Fredrik, *Miljøkriminalitet – med særlig vekt på straffbar forurensning*, Lov og rett 1988 s. 343.

Slettan, Svein, *Straffansvar for handlinger som blir begått på vegne av bedrifter som er organisert som juridiske personer – noen hovedtrekk*, Lov og Rett 1980 s. 449.

Ulfstein, Geir, *Internasjonal miljøretts stilling i norsk rett*, Lov og rett 1999 s. 402.

Ulfstein, Geir og Bugge, Hans Kristian, *Folkerettslige rammer for norsk miljøpolitikk*, Makt – og demokratiutredningens rapportserie, Rapport 18. oktober 2000.

Internasjonale kilder

EMD Powell & Rayner mot Storbritannia, saksnr: 9310/81, dom 21. februar 1990.

EMD López Ostra mot Spania, Series A 303-C, dom 09. desember 1994.

Wien-konvensjonen om traktatrett av 23. mai 1969. Konvensjonen er ikke ratifisert av Norge, men er uttrykk for ulovfestet folkerett.

Nettsider

www.lovdatab.no

www.rettssystem.no